

KUNGL. VETENSKAPS-
OCH VITTERHETS-SAMHÄLLET
I GÖTEBORG

MINNESTAL

hållna på högtidsdagarna

2001–2003

GÖTEBORG 2003

Redaktör:
PAUL HALLBERG

ISSN 0349-983X
Rundqvists Boktryckeri, Göteborg 2003

INNEHÅLL

Svenska ledamöter avlidna 2000. Minnestal

Bo G. Malmström (1927–2000). Av <i>Tore Vänngård</i>	7
Stig Lundqvist (1925–2000). Av <i>Bengt Lundqvist</i>	13
Ulla Isaksson (1916–2000). Av <i>Tomas Forser</i>	19
Holger Hydén (1917–2000). Av <i>Annica Dahlström</i>	25
Olof Samuelson (1914–2000). Av <i>Nils-Herman Schöön</i>	31

Svenska ledamöter avlidna 2001. Minnestal

Lars Svennerholm (1925–2001). Av <i>Pam Fredman</i>	39
Gunnar Jacobsson (1918–2001). Av <i>Alvar Ellegård</i>	45
Harald Bergström (1908–2001). Av <i>Peter Jagers</i>	51
Martin Nilsson (1929–2001). Av <i>Per Ahlberg</i>	57
Harry Erkell (1911–2001). Av <i>Bo Lindberg</i>	63
Bengt Jakobsson (1916–2001). Av <i>Jan Hult</i>	67
Harald Wideen (1912–2001). Av <i>Lili Kaelas</i>	71
Karl-Gustaf Hedén (1917–2001). Av <i>Björn Fredlund</i>	79
Asta Ekenvall (1913–2001). Av <i>Eva-Lena Dahl</i>	87

Svenska ledamöter avlidna 2002. Minnestal

Erik Lönnroth (1910–2002). Av <i>Per Hultqvist</i>	97
Hans Edstrand (1915–2002). Av <i>Anders Ulfvarson</i>	103
Robert Magnusson (1928–2002). Av <i>Sven Olving</i>	109
Lennart Hansson (1940–2002). Av <i>Björn Folkow</i> och <i>Thomas Hedner</i>	115

[Blank]

SVENSKA LEDAMÖTER

av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg
avlidna under 2000

Minnestal

[Blank]

BO G. MALMSTRÖM
1927–2000

Minnesteckning

av

TORE VÄNNGÅRD

Bar ? Mathurstwin

Professor emeritus Bo G. MALMSTRÖM, ledamot av Kungl. Samhället sedan 1969, avled den 9 februari 2000 efter en kort tids sjukdom i en ålder av 72 år.

Bo Gunnar Malmström var född i Stockholm den 11 maj 1927; fadern Edgar Malmström var redaktör vid *Svenska Dagbladet*. Kemiundervisningen vid Bromma gymnasium var intensiv och stimulerade Malmström till att redan som 17-åring bestämma sig för att bli biokemist. Efter studentexamen reste han med den första Amerikabåten efter kriget, tog en B.Sc.-examen vid Muhlenberg College i Pennsylvania och fortsatte sedan till University of Minnesota, där han 1951 doktorerade på en avhandling över metallanalyser i biologiskt material. Det blev början till ett intresse för metalljoners bindningsförhållanden och funktion, främst i kombination med proteiner, ett intresse som växte till ett genomgående tema i hela Malmströms forskarkarriär (se Malmström, B.G., "A Life with the Metals of Life." In *Comprehensive Biochemistry*. 40. Eds.: R. Jaenicke, G. Semenza. Amsterdam: Elsevier 1997, s. 277–331). Metalljoner är viktiga beståndsdelar i enzymer som spelar en central roll i ett stort antal livsprocesser såsom respiration, fotosyntes, kvävefixering och försvar mot toxiska substanser.

Efter sin examen återvände Malmström till Sverige och började forska vid Uppsala universitet hos Arne Tiselius, en av dåtidens mest framstående proteinbiokemister. Arbetet resulterade i en ny doktorsexamen (1956), denna gång om magnesiumjoners roll i samband med nedbrytning av glukos med hjälp av enzymet enolas. Malmström kom sedan bl.a. via studier av det zink-innehållande enzymet karboanhydras att intressera svenska kristallografer för proteinstrukturundersökningar, ett område som sedermera blev av stor betydelse för den biovetenskapliga forskningen i Sverige.

Under Uppsalatiden startade Malmström också studier av redoxaktiva enzymer, främst sådana som innehåller kopparjoner. Detta arbete fortsatte sedan han 1963 blivit professor vid Göteborgs universitet, där han byggde upp en ny institution för biokemi. Han karakteriserade de olika typerna av koppar i enzymet lackas, som reducerar syre till vatten. För detta och liknande enzym saknades emellertid strukturell information, som skulle ha möjliggjort fördjupade studier, och Malmström började då intressera sig för cytokromoxidas, som svarar för konsumtionen av huvuddelen av det syre som omsätts i biosfären. Han gjorde viktiga studier över hur detta enzym använder den energi som frigörs genom elektronöverföring från cytokrom *c* till syre till att pumpa protoner över en membran. De sista åren återvände han till studier av enklare kopparproteiner, nu med intresset också riktat mot mekanismerna för hur proteinkedjan veckas till proteinets nativa form.

Under Malmströms nästan 30-åriga vetenskaplig ledning av institutionen blev denna ett internationellt erkänt centrum för studier av metall-innehållande proteiner, dit många framstående forskare kom. Han pensionerades 1993 och kunde då börja ägna all sin tid åt intensivt forskningsarbete. Han hade ett nära samarbete med grupper vid California Institute of Technology och Università di Firenze, där han var en regelbunden gäst under de senaste 15 åren.

Malmström var en mycket produktiv forskare med ett utomordentligt minne och en god stilistisk förmåga. Under sin över 50 år långa karriär publicerade han nära 300 vetenskapliga artiklar.

Malmström fick en hel mängd uppdrag och utmärkelser, både nationellt och internationellt. Svenska forskningsråd drog nytta av hans kunskaper och hans oväldiga bedömningar. Han belönades bl.a. med Kemistsamfundets Bror Holmberg-medalj liksom med Göteborgs universitets Sixten Heymans pris och Europeiska biokemistfederationens Datta-medalj. Han blev ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien 1971, ingick i Nobelkommittén för kemi 1972 och blev dess ordförande 1977, en viktig post som han hade i 11 år. Genom detta uppdrag var Nobelpristagarna regelbundna gäster på laboratoriet, vilket i kombination med hans sätt att på ett informellt sätt umgås med alla gjorde att även de yngre medarbetarna redan tidigt i sin doktorandutbildning fick komma i kontakt med världseliten inom forskarvärlden. Han skrev nyligen för Nobelstiftelsens elektroniska museum en intressant sammanfattande redo-

görelse för alla kemipris som delats ut. Han var också med om att bygga upp Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor i Göteborg.

Under Uppsalatiden började Malmström odla sitt musikintresse, som så småningom blev mycket seriöst, vilket också bekräftas av att han publicerade musikartiklar i *Musikrevy*, *Artes* och *Upptakt* (programblad för Göteborgssymfonikerna). I sin ansenliga samling musikinstrument hade han bl.a. två originalblockflöjter från ca 1720.

Samtidigt som Malmström ställde höga krav framför allt på sig själv var han generös mot sina kolleger och doktorander och stödde andra forskningsinriktningar vid institutionen. Han hade en djup förståelse för den mänskliga naturen och var uppskattad av alla, teknisk personal, doktorander, kolleger. Det var bara brist på professionalism, främst vetenskaplig, som han inte kunde tolerera.

Genom sitt arbete har Malmström lämnat djupa spår både internationellt och i Sverige, vilka trots hans bortgång lever vidare genom hans många medarbetare. Flera av hans tidigare doktorander är professorer vid svenska universitet och fortsätter att driva projekt som han initierade.

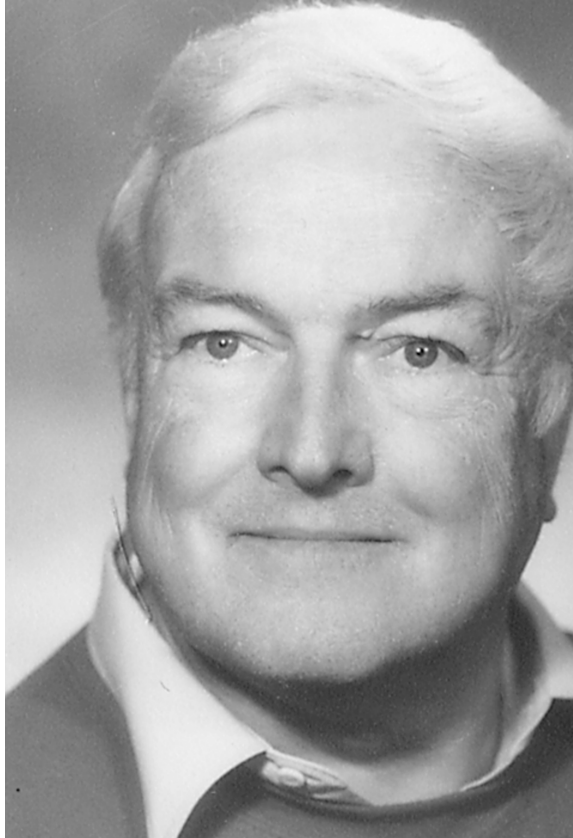
[Blank]

STIG LUNDQVIST
1925–2000

Minnesteckning

av

BENGT LUNDQVIST

Stig Lundgren

Professor emeritus STIG LUNDQVIST avled den 6 april 2000 stilla i kretsen av sina närmaste. Han blev 74 år och sörjs av sina tre barn Gunilla, Karin och Anders med familjer, sin syster, övrig släkt och många vänner världen över. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1976.

Stig Olov Lundqvist föddes i Gudmundrå vid Kramfors den 9 augusti 1925. Föräldrarna, Helmer Lundqvist och hans hustru Ester, f. Landgren, var båda folkskollärare. Stig Lundqvist tog studenten i Härnösand 1945, blev fil.kand. i Uppsala 1948 och gick därefter vidare till högre studier i teoretisk fysik i Uppsala. Sin forskarbana började han som elev till Ivar Waller, pionjär och nestor i Sverige inom den moderna kondenserade materiens teori, en direkt arvtagare till Niels Bohr. Detta resulterade i en avhandling om jonkristallers egenskaper och en filosofie doktorsgrad och docentur 1955. Efter en docentperiod i Uppsala flyttade Stig Lundqvist till Göteborg, där han var professor i matematisk fysik, eller teoretisk fysik enligt hans egen preferens, från 1961 tills han avgick med pension 1990.

Under hela sin studietid 1942–55, från gymnasietiden till disputationen, försörjde sig Stig Lundqvist som jazz- och dansmusiker, ett på den tiden bra betalt jobb. Han spelade trumpet och piano med många kända musiker, där den internationellt mest namnkunnige kom att bli Åke ”Stan” Hasselgård. Musiken kom att betyda mycket för honom under hela livet, med ett brett intresse och entusiasm för klassisk musik, för den senaste Miles Davis-plattan, för en elektrifierad Wayne Shorter-konsert eller vid storbandsuppvaktningen på 70-årsdagen. Den senare sammanföll med ett symposium om ”Contemporary Concepts in Condensed Matter Physics”, en inriktning som väl återspeglar Lundqvists progressiva inställning till sitt forskningsområde. Få av hans internationella kolleger och vänner, Nobelpristagare och andra framstående forskare, missade att närvara vid detta evenemang, som han trots tilltagande handikapp deltog i med liv och lust.

Pedagogen Stig Lundqvist hade en ovanlig och ofta omvitnad förmåga att entusiasmera och inspirera elever, medarbetare och kolleger. Många är de som lockats till forskarbanan av honom. Genom Stig Lundqvist fick man klart för sig att här fanns ett roligt och spännande forskningsfält, som bara stod och väntade på att just man själv skulle plöja en egen fåra i kunskapens frodiga åker. Hans handledarmetod att skapa en internationell och levande miljö och tidigt ge ansvar och frihet rekommenderas till efterföljd. Viktig var också hans förmåga att skapa en trivsamt atmosfär. Vi i Göteborg fick ofta höra hans Uppsalahistorier. De präglades både av kärlek till fysikämnet och av den enkle ynglingens möte med lärdomsstaden och dess företrädare, vilka han nog tyckte tog sig själva på för stort allvar.

Stig Lundqvist spelade en mycket stor roll för den moderna fysikens snabba utveckling i Göteborg, Sverige och internationellt från 60-talet och framåt, särskilt när det gäller den kondenserade materiens fysik. Han hann knappt komma till Chalmers, förrän han överraskade den på den tiden lilla och hanterbara administrationen (och en del kolleger) med räkningar för internationella gäster. Redan under sin tidiga USA-period (University of Pennsylvania) hade han börjat skapa det kontaktnät, som sedan bara växt till att omfatta ”alla” inom detta livaktiga forskningsområde, med knutpunkter både i i-länder och i u-länder. Vi elever till Stig Lundqvist möts ute i världen alltid av frågor om och hälsningar till honom. I början trodde vi att han drevs av sin stora vurm för att flyga, det kunde vara med militärplan (amerikanska flygvapnet stöder också forskning) eller andra ”rättsoffor”, men successivt klarade hans stora roll som ambassadör både för vår lokala forskning (t.ex. ”Den svenska elektrongasen”) och för Forskningen med stort F.

När det gäller Stig Lundqvists aktiviteter på den internationella arenan, skall här särskilt nämnas hans insatser vid NORDITA, Niels Bohrs skapelse i Köpenhamn, och det internationella centret för teoretisk fysik (ICTP) i Trieste, numera The Abdus Salam International Centre for Theoretical Physics. Vid NORDITA var han både den besökande forskaren och under en tid aktiv styrelseansvarig. Vid ICTP tillbringade han ett antal månader varje år från 1967 till för några år sedan, då hälsan lade hinder i vägen. Från slutet av 60-talet bidrog Stig Lundqvist starkt till att utveckla ett program i den kondenserade materiens fysik vid ICTP, som därtills under sin grundare Nobelpristagaren Abdus Salam koncentrerat sig på partikelfysik. Lundqvists betydelse för detta pro-

gram och för ICTP blev allt större med åren, och han var ordförande i ICTP:s vetenskapliga råd mellan 1983 och 1992. I Trieste arrangerade han ett stort antal konferenser, bl.a. ”Adriatico Research Conferences”, där lovande u-landsforskare fick möta internationellt ledande forskare under interaktiva förhållanden. ICTP har hedrat hans insatser bl.a. med att ge honom Dirac-medaljen, och förra året initierades genom ”The First Stig Lundqvist Research Conference on the Advancing Frontiers in Condensed Matter Physics” en konferensserie i hans anda.

Man bör också särskilt framhålla Stig Lundqvists insatser i Nobelkommittén för fysik, som medlem under 1971–85 och som ordförande 1980–85. Detta var något han satsade mycken tid och kraft på. Som alltid när han åtog sig ett uppdrag utförde han det med stort engagemang och stor omsorg, och de Nobelpristagagare som kom fram under hans tid fyller med heder sin plats.

I Göteborg blev en av Stig Lundqvists uppgifter att bidra till uppbyggnaden av utbildningslinjen för teknisk fysik vid Chalmers med att utveckla och ge kurser inom teorin för kondenserad materia och dess grunder. Här fick han också möjlighet att utveckla sina egna idéer om akademiskt ledarskap. Forskningen vid sektionen för fysik och teknisk fysik byggdes samtidigt ut med en kraftig satsning på det då i Sverige inte särskilt väl företrädda forskningsområde som rör den kondenserade materiens fysik. Vid hans pensionering 1990 kunde man konstatera att Chalmers, i samverkan med Göteborgs universitet, hade landets mest omfattande och framgångsrika forskningsverskamhet i området, något som Stig Lundqvist hade lagt en mycket god grund till. Som bevis på den stora betydelse han haft för Chalmers genom åren fick han Chalmers-medaljen år 1990.

Vidare hade Stig Lundqvist sådana uppdrag som konsult vid Försvarets forskningsanstalt (FOA) och senare vid AB Atomenergi under 1953–65. Under åren 1967–74 var han medlem av Naturvetenskapliga forskningsrådet (NFR), en tung men spännande omstruktureringstid för svensk fysik, som genom hårt arbete och mycket resande nog tog en del av hans hälsa. Sedan 1971 var han medlem av Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA), från 1973 av Kungliga Vetenskapsakademien (KVA) och från 1983 av Kungl. Vetenskaps societeten i Uppsala. Han var också styrelsemedlem i Kondenserade-materie-sektionen av Europeiska fysikersamfundet (EPS) under flera perioder och ”Fellow” i Amerikanska fysikersällskapet (APS). Stig Lundqvist upprätthöll under

sammanlagt ett tiotal år gästforskartjänster vid universitet, institut och laboratorier i Philadelphia, San Diego, Florida, New York, Brookhaven, Santa Barbara, Köpenhamn, Madrid och Trieste. Dessutom var han redaktör och medlem av redaktionskommittéerna för ett halvduzin internationella fysiktidskrifter.

Stig Lundqvist var en framstående teoretisk fysiker med över hundra publicerade vetenskapliga arbeten, som är väl citerade internationellt. Exempelvis har översiktsartikeln i *Solid State Physics* 23 blivit en ”bibel” inom sitt område. Han gjorde minst lika viktiga insatser på ett annat plan: han skapade möten och mötesplatser för fysiker från olika länder, av olika åldrar och med olika forskningsinriktningar och såg därmed till att fysiken ständigt fördes framåt genom att nya idéer kom fram och debatterades. Trots en alltmer besvärande diabetes, och trots den tunga förlusten av hustrun Eva 1981, förblev han en outtröttlig inspiratör och förkämpe för Fysiken och Forskningen. I en av NFR beställd internationell utredning år 1986 kan man läsa att Stig Lundqvist ”har haft en effekt på svensk kondenserad-materie-fysik som är så positiv att den är omöjlig att kvantifiera”. Vi som på nära håll upplevt hans unika personlighet, hans briljanta intellekt och hans kraftfullhet ber att få instämma.

Minnestal vid Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborg
årshögtid 2001.

ULLA ISAKSSON
1916–2000

Minnesteckning

av

TOMAS FORSER

Villa Fralsson

Författaren ULLA ISAKSSON, ledamot av Kungl. Samhället sedan 1977, avled den 24 april 2000.

Ulla Margareta Isaksson var född i Stockholm den 12 juni 1916 som dotter till disponent Knut Lundberg och hans maka Greta, f. Brasch. Hon växte upp och var verksam där fram till dess att hon 1963 i sitt andra äktenskap gifte sig med litteraturhistorikern och kritikern Erik Hjalmar Linder och tillsammans med honom flyttade till Lerum. I början av 80-talet bosatte de sig i Vallentuna, där de stannade och Ulla Isaksson överlevde sin make med sex år.

Ulla Isaksson blev ledamot av Samfundet De Nio 1977, hedersdoktor vid Stockholms universitet 1978, och bland hennes litterära utmärkelser kan nämnas *Göteborgs-Postens* litteraturpris som hon tilldelades 1988. 1980 gav förlaget Alba ut sex av hennes romaner i nytryck.

Ulla Isaksson hade en stor läsekrets, vunnen redan 1952 med romanen *Kvinnohuset*, förstärkt under 70-talet med *Paradistorg* (1973) och novellsamlingen *Kvinnor* (1975) och befast med 80-talsromanen *Födelse-Dagen* (1988). Den skulle ytterligare vidgas med hennes sista verk, den självbiografiskt nakna *Boken om E* (1994), som skildrar de sista åren med den demenssjuke maken fram till dennes död i januari 1994.

Före dessa framgångar hade Ulla Isaksson ett första författarskap, som gick i den kristna omvändelseberättelsens fromma tecken. Som tredje generationens missionsförbundare debuterade hon 1940 med romanen *Trädet* och vann med den Evangeliska Fosterlandsstiftelsens litterära pristävlan det året – men knappast vare sig kritiken eller den större publiken. Liksom hennes två följande arbeten gavs boken ut på frikyrkligt förlag, och det är först med *Ytterst i havet* (1950) på det då nystartade profana Norlin Förlag som hon blir en författare i det sekulariserade kretsloppet. Den romanen skulle hon själv senare räkna som sin andra och egentliga debut.

Som manusförfattare i nära samarbete och tematisk affinitet med Ingmar Bergman väckte hon uppmärksamhet med *Nära livet. Det vänliga, värdiga* (1958) och *Jungfrukällan* (1960). Med regissören Gunnel Lindblom gjorde hon filmmanus på sin omdiskuterade roman *Paradistorg*.

Tillsammans med Erik Hjalmar Linder skrev Ulla Isaksson i två delar det grundläggande biografiska verket om Elin Wägner, *Amason med två bröst* (1977) och *Dotter av Moder Jord* (1980), och i TV-manuset *Begriper du inte att jag älskar dig?* (1988) berättar hon om Stina och Hjalmar Bergman, en kärlekshistoria med såväl jubel som starka hinder. Med *Chefen fru Ingeborg* (1993) dramatiserade hon för TV Bergmans roman i fyra delar.

Redan denna katalog låter ana både kontinuiteten och rikedomerna i Ulla Isakssons författarskap. Verklistan är upp mot tjugo titlar lång och har stor genrevidd. Men där återkommer i hennes diktning ett kristet försoningstema, en diskussion om kvinnors belägenhet och om kärlekens villkor.

När Ulla Isaksson under feminismens andra våg mitt i det ideologiska 70-talet gav ut berättelserna *Kvinnor*, blev hon hårt kritiserad för moderskapsmystik och särartstänkande. Den kritiken kom länge och olyckligt att bestämma bilden av Ulla Isakssons författarskap. I *Paradistorg* hade hon kritiserat ett statsamhälle som satte de elementära känslöbehoven på undantag och skapade empatistörda ”Aniarabarn” av de hungriga. I novellsamlingen hette det om ”jämligheten”: ”Den ska inte bygga på falska likheter utan på faktiska olikheter.” Berättelsen *P om G* (skall utläsas Petitesser om Grossesser!) ironiserade över samtida hurtig naivitet i de grundläggande livsfrågorna. Ulla Isaksson straffades ut som bakåtsträvande livmodersmystiker.

Kritiken tog henne hårt, och det skulle dröja mer än ett decennium innan hon med *FödelseDagen* återkom som skönlitterär författare. Den är en stort anlagd roman om mor-dotter-förbannelser, och bakom samtidskildringen kan man skymta både Demetermyten och Hjalmar Bergmans rannsaking *Farmor och vår herre*. Moderligheten framstår som en minst sagt komplicerad historia i Isakssons undersökning, och hennes bild av den är framställd med schatteringar som kritiken av hennes författarskap från årtiondet före valde att bortse från. Berättelsens generationsskildring har drag av svar på tal. Men oberoende av då aktuella feministiska positionsangivelser kan man läsa romanen som ännu en generell plädering av Ulla Isaksson för förståelse och försoning.

Som ett försök att tematisera (moders)kärlekens maktanspråk och verklighetens seger över idealistens kompromisslöshet. Hennes prövning av livshållningar och samliv har en nyansrikedom som går utöver debattens dagordning.

I sina enligt min mening främsta verk, romanen *De två saliga* (1962) och *Boken om E*, framstår Ulla Isaksson som en av den svenska 1900-talslitteraturens stora passionsförfattare. Kärleken som galenskap. Ja, men också kärleken som hoppet om att jaget låter sig överskridas och att människans långa nattfärd skall gå mot dag. Kärleken kan ödelägga, men den kan också, som det står i Paulus' lovtal i det Korintierbrev som är ledtema i *De två saligas* mörka tvåsamhetsdrama, uthärda allting. För det krävs emellertid anpassning till mänskliga mått.

Där finns en vacker konsekvens i Ulla Isakssons författarskap. *Boken om E* blir till slut en försoning inte bara med den älskades faktiska och obönhörliga sönderfall. Berättelsen kan också förstås som att författaren skrivit sig själv fri och att hon utanför fiktionen visat läsaren vad det innebär att kunna hålla till godo i liv och kärlek.

Blank

HOLGER HYDÉN
1917–2000

Minnesteckning

av

ANNICA DAHLSTRÖM

Solger Lyden

Professor emeritus HOLGER HYDÉN, ledamot av Kungl. Samhället sedan 1951, avled den 8 juni 2000.

Viktor Holger Hydén föddes den 31 januari 1917 i Stockholm. Han var son till häradshövding Viktor Hydén. Skolgången skedde i Norra Elementar, och Holger Hydén visade redan under gymnasietiden intresse för vetenskapliga genetiska experiment. En skolkamrat berättar att Holger Hydén under vistelsen på sommarstället i Stegesund i Stockholms skärgård, där flera av skolkamraternas föräldrar hade sina sommarnöjen, sällan följde med på kamraternas bad och upptåg. I stället ägnade han sig åt sina bananflugor, och särskilt studerade han hur ögonfärgen nedärvdes. Det var få, om någon, av hans skolkamrater som kunde förstå denna egendomliga fritidsverksamhet. Vid 20 års ålder påbörjade han 1937 sina läkarstudier vid Karolinska institutet och avlade där läkarexamen 1945. Hydéns intresse för genetiken var en god grogrund för det intresse för nukleinsyror och betydelsen av kemiska analyser på cellnivå som väcktes under de tidiga medicinstudieåren av professor Einar Hammarsten vid institutionen för medicinsk kemi på Karolinska institutet. Holger Hydén disputerade vid 26 års ålder, före avlagd läkarexamen, på en avhandling med titeln *Protein metabolism in the nerve cell during growth and function*. Tillsammans med professor Torbjörn Caspersson vid Nobelinstitutet för cellforskning utvecklade han sedan mycket känsliga analystekniker för nukleinsyror, vilka behövdes för studiet av enskilda nervcellers metabolism.

Holger Hydén utnämndes 1949, vid 32 års ålder, till professor i histologi vid den då nyinrättade Medicinska högskolan i Göteborg, där han kvarstod till sin pensionering 1983. Han utvecklade sin histologiska institution från de första laboratorerna i den f.d. straffskolan på Fjärde Långgatan i Göteborg till ett "Institute of Neurobiology", ett stort och

välutrustat forskningscentrum på Medicinareberget, som invigdes 1958. Vid den medicinska högskolans start var Hydén den ene av dess två professorer. Den andre var Bo Eric Ingelmark. I arbetet med att bygga upp den medicinska fakulteten och universitetet innehade Holger Hydén befattningen som prorektor 1954–57 och fungerade som rektor 1957–58.

Vid histologiska institutionen, snart mer känd som Institute of Neurobiology, startade Hydén en aktiv forskarutbildning. I sin avhandling hade Hydén visat hur nervceller ökar sitt innehåll av nucleinsyran RNA och av proteiner vid stimulering, ökad aktivitet och regeneration. Vid den egna institutionen i Göteborg ledde han en metodologisk utveckling med koncentration på nervsystemet men med vida applikationer. Mikrodissektion och kvantitativ analys ingick i ett unikt samspel mellan biomedicinsk forskning och teknologi. Han isolerade på fri hand under mikroskop nervceller från färsk, ofixerad hjärnvävnad och analyserade den beträffande DNA, RNA, respiration m.m. Holger Hydéns intresse för den molekylära basen för minne och inläring fick härigenom en unik experimentell potential, och hans resultat och teorier om dess biokemiska korrelat hade på den tiden stor internationell genomslagskraft.

Ett annat av hans favoritområden var den funktionella enhet som utgörs av en nervcell med dess omgivande gliaceller. Han beskrev hjärnans gliaceller och deras komplexa samverkan med nervcellerna och förde in kunskapsfåran mot den moderna uppfattningen att gliacellerna har en aktiv funktion i hjärnans komplexa system. Hans nyskapande och visionära kraft var av största betydelse för ett modernt synsätt på hjärnan som ett enastående plastiskt organ med miljarder nervceller i komplicerade nätverk och i ständig samverkan med sin omgivning. Yttre stimuli och inläringssituationer ger mätbara förändringar i enskilda nervcellers ämnesomsättning och syntes av ämnen av betydelse för cellens struktur och funktion. Snabb kunskapstillväxt synes få ökande betydelse i förståelsen av neurologiska folksjukdomar som stroke, skallskada och epilepsi. Under senare år koncentrerade sig Hydén på transmittorfunktion och transportprocesser över det neuronala membranet, åter med egenhändigt utvecklade metodik. Han arbetade även med extrakorporeal hämotransfusion, och hans kammarkonstruktioner används vid flera universitetssjukhus. Hydén var forskningsaktiv in i det sista. Databasen PubMed, som redovisar publikationer i medicinska facktidskrifter, visar fem artiklar av Hydén 1999 och två artiklar 2000.

Redan under 1950-talet vann Hydén internationell ryktbarhet. År 1962 fick han uppdraget att i Göteborg organisera det första internationella neurokemisymposiet. 250 aktiva vetenskapsmän från 18 länder samlades, inkluderande internationella vetenskapliga storheter som J. Folch-Pi, A. Geiger, Sir Rudolph Peters, N.J. Cummins, D. Richter och F. Seitelberger. Tillsammans med prof. Paul Weiss vid Rockefeller University i New York blev Holger Hydén 1960 inbjuden att, som en av nio forskare från olika länder, starta ett "Neurosciences Research Program" i New York. Under en femtonårsperiod samlades gruppen årligen och utgav ett antal uppskattade samlingsvolym.

Ett sjuttioal forskare disputerade under Holger Hydéns tid som professor, de flesta inom neurokemi, och 15 av dessa blev så småningom professorer. Genom sitt engagemang blev Hydén en brobyggare mellan cellbiologi, neurokemi, genetik och fysiologi. Många kliniker inom patologi, gynekologi, kirurgi, neurologi, onkologi och oftalmologi har fått sin vetenskapliga skolning vid Holger Hydéns institution. Många av hans elever kom att inneha ledande befattningar inom preklinisk och klinisk medicinsk forskning inom vida områden som neurokemi, genetik, onkologi och fysiologi.

Holger Hydén var även ledamot av ett stort antal lokala samfund. Han blev år 1951 invald som ledamot i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Jubileumsåret 1978 höll han en föreläsning över ämnet "Kan hjärnan förstå hjärnan?", där han diskuterade djurförsök, utveckling och inläringens mekanismer. Hydéns kulturella engagemang avspeglades bl.a. i att han en period var ledamot i Göteborgs Stadsteaters styrelse. Han hade en bred konstnärlig ådra och var mycket musikalisk. Han tyckte om att arbeta med sina händer även i andra sammanhang, och han var en skicklig träsnidare. Han hade många kontakter även utanför den akademiska världen. Sedan slutet av 1950-talet var han nära god vän med författaren Arthur Koestler, och han samarbetade nära med fotografen Lennart Nilsson, som också gjorde porträttet av Holger Hydén i samband med pensioneringen.

De histologer som under många år hade förmånen att ha Holger Hydén som chef har vittnat om att bakom den stronga fasaden fanns en varm person, som inte sällan visade prov på en ganska saftig humor. Som chef var han idealisk, lade sig aldrig i mer än det som var absolut nödvändigt, och hans doktorander gavs mycket stor frihet. Själv fick jag aldrig förmånen att arbeta tillsammans med honom, då våra forsk-

ningsområden var tämligen separata. När jag 1968 flyttat ner till Göteborg från Karolinska institutet, blev jag av Hydén anvisad ett litet rum i källaren. Med tiden flyttades jag upp till bottenvåningen, för att slutligen erfaras äran att på andra våningen få efterträda honom på professorstolen i histologi, med neurobiologi som forskningsområde. För mig som inte hade förmånen att känna honom närmare var han en respektgivande, typisk professor, och jag förstår av mina kollegers hågkomster att han var en stor personlighet, även utanför laboratoriet.

Holger Hydéns liv ändades av en hjärntumör, utgången av de gliaceller han ägnat en stor del av sitt liv att förstå. Han var vetenskapligt aktiv in det sista och arbetade på ett vetenskapligt manuskript veckan innan han avled. Manusets, som han inbjudits att skriva, en översiktsartikel, behandlade hans specialområde att på fri hand isolera enstaka nervceller ur färsk hjärnvävnad och utföra biokemiska mätningar på dessa isolerade celler.

I encyklopedin *Neuroscience* ingår Hydén i en liten exklusiv grupp av internationella pionjärer, som sett sitt forskningsområde växa till 1990-talets "Decade of the Brain". Han var en stor vetenskapsman, som det internationella vetenskapssamfundet kommer att minnas länge.

OLOF SAMUELSON
1914–2000

Minnesteckning

av

NILS-HERMAN SCHÖÖN

Olle Samuelson

Professor emeritus OLOF SAMUELSON, ledamot i 3:e klassen, Kemiska vetenskaper, av Kungl. Samhället sedan 1962, avled den 13 december 2000.

Hans Olof Samuelson föddes i Lidingö den 4 november 1914 som son till köpmannen Georg Samuelson och dennes hustru Hilma, f. Ahnström. Efter folkskolestudier fortsatte Olof sina studier vid läroverket i Västerås, dit familjen hade flyttat. Olof stora intresse för kemi gjorde att han efter studentexamen valde att studera vid Kungl. Tekniska högskolans kemiavdelning.

Olof Samuelson avlade civilingenjörsexamen 1938, disputerade för teknologie doktorsgrad 1944 och blev året därpå docent i analytisk kemi vid Kungl. Tekniska högskolan. År 1948 utnämndes Samuelson till professor i teknisk kemi vid Chalmers tekniska högskola.

Den ovan kort beskrivna akademiska karriären skedde dock inte inom högskolans värld. Sådana avanceringsmöjligheter var mycket små inom den tekniska fakulteten på den tiden. Efter avlagd civilingenjörsexamen sökte Olof Samuelson sig i stället ut till den kemiska industrin, först som forsknings- och driftsingenjör vid Reymersholms Gamla Industriaktiebolag i Helsingborg. På grund av avspärningarna till följd av kriget var tillverkningen av tunga nyckelkemikalier vid detta företag av stort samhällsekonomiskt intresse, och Samuelson anförtröddes snart ansvarsfulla uppgifter i denna tillverkning.

Nästan lika viktig för landets försörjning var tillverkningen av rayonfibrer och cellull vid AB Cellull i Grums, dit Olof Samuelson flyttade med familjen 1942 för att tillträda tjänsten som laboratoriefchef. Det var under denna tid som Samuelson slutförde sina studier över jonbytande fasta ämnen. Dessa studier hade påbörjats redan under studietiden vid Tekniska högskolan. De första resultaten publicerades så tidigt som

1939 i internationell press, och betydelsen av dessa arbeten har senare markerats av att en del av dem har återutgivits i faksimiltryck. Samuelsons tidiga forskningsstudier gjordes vid sidan av hans ordinarie arbetsuppgifter i industrin. Detta hindrade inte att han kunde lägga fram sina resultat som en doktorsavhandling på rekordkort tid.

Tiden i Grums innebar att Olof Samuelson tidigt kom i kontakt med skogsindustrins hela panorama av kemiska problem. Efter disputationen 1944 var det därför lockande att acceptera ett erbjudande att bli laboratoriechef vid Mo och Domsjö AB i Örnsköldsvik. Samuelsons insatser på denna post gjorde att företaget redan 1946 utnämnde honom till chef för hela den tekniska forskningen vid företaget. Samuelson var endast 32 år när detta skedde. Snart därefter ledigkunjordes professuren i teknisk kemi vid Chalmers tekniska högskola, och därmed gavs ett unikt tillfälle för Samuelson att få bedriva fortsatt jonbytarforskning under friare former. I hård konkurrens utnämndes Samuelson 1948 till professor men kunde tillträda först året därpå på grund av önskan att hinna avsluta flera viktiga projekt i industrin.

Genom anställningen vid Mo och Domsjö AB utvidgades Olof Samuelsons forskningsintresse till att omfatta olika nedbrytningsreaktioner av vedkomponenterna under tekniska kok- och blekprocesser. En fortsatt utveckling av jonbyartekniken gjorde det möjligt att analysera hela det spektrum av komplicerade produktblandningar som erhålles vid reaktionerna i pappersmassatillverkningen. Dessa resultat kom att bilda en viktig bas för förståelsen av flera tekniska cellulosa-processer. Samuelsons pionjärinsats inom jonbyartekniken belönades med Ingenjörsvetenskapsakademiens guldmedalj 1952.

Som en röd tråd genom Olof Samuelsons insatser inom cellulosa-tekniken gick hans strävan att utveckla processer och metoder som gav minsta möjliga skada på miljön. Tidigt engagerade han sig i problematiken kring s.k. basbyte vid sulfitcellulosaframställning i detta syfte. Hans insatser för att förstå grunderna för syrgasblekningens kemi och därmed göra ett tekniskt förverkligande möjligt av denna process var även de ett uttryck för hans ambition att göra cellulosaindustrin mer miljövänlig. Svenska pappers- och cellulosaingenjörsföreningen tilldelade Samuelson Ekman-medaljen 1968 för hans banbrytande insatser inom cellulosa-teknikområdet. Dessa insatser rönt även internationell uppmärksamhet, och American Chemical Society belönade Samuelson med Anselme Payen-priset 1980.

Olof Samuelsons omfattande vetenskapliga aktiviteter inföll i huvudsak under hans tid som professor vid Chalmers. Utöver två böcker publicerade Samuelson mer än 600 vetenskapliga arbeten. Denna höga publiceringstakt utgjorde även en viktig del av hans pedagogiska gärning, vilket resulterat i att mer än 70 doktorer och licentiat (av den gamla ordningen) har fostrats av honom. Om Samuelsons förmåga att överföra akademisk forskning till tekniskt användbara resultat vittnar inte minst hans mer än 170 patent med hög exploateringsgrad och med giltighet i en rad länder. För sina insatser som akademisk forskare och handledare av forskarstudier hedrades Samuelson med Chalmers-medaljen 1983.

Olof Samuelson var ledamot av Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien sedan 1955 och av Kungl. Vetenskapsakademien sedan 1967.

Genom Olof Samuelsons utnämning till professor vid Chalmers fick kemisektionen där sin första professor med bred industriell erfarenhet parad med en unik arbetskapacitet och en lidelse för vetenskap som smittade av sig på alla som kom att arbeta i hans närhet. Detta innebar att studenterna vissa år stod i kö för att börja examensarbete eller forskarstudera hos honom. Trots kravet på högt arbetstempo var atmosfären vid institutionen alltid avstressad, och detta karakteriserades inte minst av att professorn okonventionellt kallades ”Far”, en benämning han själv också accepterade. Detta epitet rimmade väl med Samuelsons stora omsorg om alla sina doktorander. Ingen skulle behöva lämna institutionen utan avlagd examen.

Formella sammanträden var Olof Samuelson föga intresserad av. Engagerad och kunnig löste han akademiska konflikter och problem med några träffande rustika formuleringar som bar hans personliga signum.

Vid sidan av sitt vetenskapliga arbete hade Olof Samuelson sedan unga år ett brinnande intresse för målarkonsten. Han tog tillvara alla tillfällen till konstupplevelser i samband med konferens- och affärsresor. På korta lediga stunder i samband med helguppehåll uppsökte han alltid konstmuseerna. Överallt och icke minst i Göteborg etablerade han kontakt med konstnärer och konsthandlare, och många av dessa blev hans vänner. ”Konst och vetenskap i ljuv förening ger en vink om livets mening” var en fras som skaldades då Konstakademien hade sin sammankomst i somras. Frasen uttrycker i all sin korthet något om Olof Samuelsons uppfattning om livets innebörd.

Olof Samuelson var en rik personlighet, välkänd både inom och utanför Chalmers. Bland sina kolleger på högskolan och för många generationer av kemiteknologer var han en samlande kraft. För hans många elever, som idag finns utspridda på olika positioner i samhället, var han en lärare som förmedlade både kunskap och levnadsvisdom. I en tid då karismatiska professorer är sällsynta, kommer minnet av Olof Samuelsons personlighet och forskargärning att leva länge vid Chalmers' kemisektion.

Minnestal vid Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborg
årshögtid 2001.

SVENSKA LEDAMÖTER

av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg
avlidna under 2001

Minnestal

Blank

LARS SVENNERHOLM
1925–2001

Minnesteckning

av

PAM FREDMAN

Caro

Professor emeritus LARS SVENNERHOLM avled den 26 februari 2001 efter en kort tids sjukdom i en ålder av 75 år. Han var professor i neurokemi i Göteborg och ledamot av Kungl.Samhällets 5:e klass sedan 1982.

Lars Torvald Svennerholm var född i Eskilstuna 5 juni 1925 som son till köpmannen Sven Andersson och dennes hustru Elwy, f. Lindqvist. Han studerade medicin i Uppsala, där han också träffade sin fru Elisabet. Familjen flyttade till Göteborg 1951, och han var en av de första lärarna vid Medicinska högskolan, sedermera Medicinska fakulteten, där han sedan hade sin verksamhet. Han tog tidigt initiativ till ämnesområdet neurokemi, hjärnans kemi, först som laborator och sedan 1966 som professor och överläkare. Lars Svennerholm hade en speciell förmåga att se till att förena basal och klinisk forskning vilket resulterat i en rad viktiga milstolpar inom medicinsk forskning. Med framstående forskningsinsatser, kraftfull personlighet och outtröttlig energi blev Lars Svennerholm en centralfigur i utvecklingen av den kliniska neurokemin såväl i Sverige som internationellt. Han kom också att få ett antal internationella pris och utmärkelser för sina insatser, bl.a. Anders Jahres pris, Nordens största medicinpris efter Nobelpriset, och Fogarty Scholarship Award från USA.

Redan i sin doktorsavhandling gjorde Lars Svennerholm banbrytande studier om sialinsyra. Denna molekyl ingår i de s.k. gangliosiderna, en stor grupp av komplexa socker-fettmolekyler som har visats ha stor betydelse för hjärnans funktion. Gangliosiderna har spelat en central roll i Lars Svennerholms forskning, och han har länge haft internationell renommé som världsledande pionjär inom fältet. Han utarbetade tidigt effektiva metoder för isolering av gangliosider, vilka än idag används av ledande forskare i fältet och genom åren bidragit till kunskapen om dessa molekylers struktur och funktion. Hans banbrytande insatser

gjorde det möjligt för honom att 1963 inte bara ge namn åt de olika gangliosiderna utan också få denna nomenklatur, allmänt benämnd den Svennerholmska, att bli universellt accepterad.

Gangliosidforskningen i Lars Svennerholms regi har oftast haft nära medicinsk anknytning. Under 1960-talet publicerade han internationellt banbrytande arbeten rörande sjukdomar med störningar i omsättningen av dessa molekyler, framför allt vid Tay-Sachs sjukdom. Detta gav honom 1987 Jahres stora pris. Intresset för dessa sjukdomar, som framför allt drabbar barn, ledde till ett långvarigt och nära samarbete med Bengt Hagberg (professor i barnsjukdomar) och Patrick Sourander (professor i patologi). Denna samverkan avspeglar den speciella och fruktbara tradition av nära samarbete mellan experimentell grundforskning och klinisk forskning som Lars Svennerholm efterlämnat till sina medarbetare. Denna form av samverkan ses idag över hela världen som den viktigaste frågan för den medicinska forskningen att bevara och utveckla.

Sitt intresse för kliniska frågeställningar visade Lars Svennerholm inte minst inom psykiatrin. Hans neurokemiska laboratorium inom institutionen var samordnat med en psykiatrisk klinik, men han hade också ett genuint intresse för psykiatri. Under åren medverkade han till framtagning av en rad biologiska markörer för olika sjukdomar som drabbar nervsystemet, vilka bland annat använts för att få information om depressionssjukdom och benägenhet för självmord.

Ett annat stort medicinskt område där Lars Svennerholm bidragit med viktig kunskap är demenssjukdomar. Han var angelägen om att föra den fina tradition som fanns i Göteborg vidare, och från mitten av 50-talet bedrev han betydelsefull forskning kring förändringar av hjärnan vid normalt åldrande och vid demens. Han visade bland annat på neurokemiska förändringar i hjärnan hos Alzheimerpatienter som var helt i linje med Hakon Sjögrens tidigare neuropatologiska fynd och som klart visade att sjukdomen består av flera undergrupper. Under sina sista forskarår lade han ner stor energi och ett aldrig sinande engagemang på att studera möjligheterna att utnyttja gangliosider för behandling vid Alzheimers sjukdom. För sina studier rörande demens hedrades han speciellt vid ”Third Conference on Alzheimer’s disease and related disorders” i Padua 1992. Den styrka som demensforskningen fick genom samarbete med Lars Svennerholm var påtaglig och ledde till att Mölndals sjukhus blev ett naturligt centrum för diagnostik

och behandling av patienter med demens och senare också för behandling av äldre patienter med psykiatriska sjukdomar.

En annan viktig insats gjorde Lars Svennerholm i samarbete med mikrobiologen Jan Holmgren. På 1970-talet kunde de visa att kolera-toxin, det bakteriegift som ger upphov till den svåra kolerasjukdomen, binder till och använder en specifik gangliosid, benämnd GM1, som receptor på celler i tarm och andra organ. Upptäckten innebar den första kemiska identifieringen någonsin av en specifik cellreceptor. Man visade sedan att olika andra gangliosider också fungerar som receptorer dels för andra toxiner, dels också för vissa virus. Denna upptäckt ledde fram till utvecklingen av nya metoder för diagnostik av kolera och andra infektioner baserade på den specifika bindningen till gangliosid.

I slutet av 80-talet fick gangliosiderna ett nytt fokus, nämligen i relation till cancersjukdomar. I samarbete med flera Göteborgsforskare identifierades en rad ”tumörgangliosider”, som utnyttjades för utveckling av diagnostiska metoder som används än idag. Tillsammans med en av de ledande forskargrupperna inom hjärntumörområdet i USA, ledd av professor Darell Bigner vid Duke University, studerades särskilt gangliosider vid denna tumörform. Gangliosidernas roll vid cancer var ett viktigt tema vid det Nobelsymposium som Lars Svennerholm anordnade 1992.

Lars Svennerholm hade ett brinnande engagemang för sin verksamhet, och han hade stark genomslagskraft speciellt på det internationella planet. Han var aktiv i att starta såväl den internationella (ISN) som den europeiska (ESN) neurokemiföreningen och var också en av grundarna av European Study Group of Lysosomal Diseases (ESGLD), en viktig sammanslutning för att befrämja forskning och utveckling inom denna grupp av svåra ärftliga sjukdomar.

Lars Svennerholm hade en fantastisk förmåga att entusiasmera sina medarbetare på alla nivåer för sitt forskningsområde. Han kunde också på ett strålande sätt förmedla ofta komplicerade forskningsrön till allmänheten. Utöver sitt stora forskningsengagemang hade Lars också många andra strängar på sin lyra. Hans intresse för matlagning och för sambandet mellan kost och hälsa ledde bl.a. till att han redan 1958 gav ut en uppmärksammat kokbok *Lev ung längre*, där han pläderade för användningen av mindre fett i maten och visade på hälsofördelarna med s.k. fleromättat fett. Tidigt utvecklade han ett stort och djupt intresse för konst och glas, intressen som han efter sin pensionering

fick möjlighet att ägna sig alltmer åt tillsammans med sin Elisabet. Signifikativt för Lars Svennerholm och för hans brinnande engagemang för det mesta han företog sig är att han också i detta hann genomföra etableringen av ett förnämligt konstgalleri vid sitt älskade sommarställe på Orust med fina utställningar av ett antal framstående västkustmålare, tillika Lars' varma personliga vänner. För oss som hade förmånen att samarbeta med Lars Svennerholm kvarstår minnet av en stor forskare, tillika humanist och estet. Hans alltför tidiga bortgång lämnar ett stort tomrum efter sig.

Minnestal vid Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborg
årshögtid 2002.

GUNNAR JACOBSSON
1918–2001

Minnesteckning

av

ALVAR ELLEGÅRD

Гурман Яковлевич

Professor emeritus GUNNAR JACOBSSON avled den 1 april 2001. Han var ledamot av Kungl. Samhället 1961 och dess ordförande 1985.

Gunnar Fridleif Andreas Jacobsson föddes i Lysekil den 22 december 1918 som en av fem söner till bryggarmästaren C.O Jacobsson och dennes hustru Ewa Magdalena, f. Hallberg. Hans tidigt väckta intresse för språk och litteratur – som tydligen starkt understöddes av föräldrarna – ledde så småningom till Högre Latinläroverket i Göteborg. Där tog han studenten i juni 1936 på den helklassiska linjen, dvs. med full kurs i både latin och grekiska. Han var då bara 17? år, vilket även för den tiden var i ovanligt unga år och onekligen tecken på en god studiebegåvning. Sina akademiska studier bedrev han först i Lund, där han tog kandidatexamen år 1939. Därefter begav han sig till Stockholm, där han dels skrev in sig vid Stockholms högskola, dels gjorde militärtjänst som assistent vid Försvarsstaben. Detta ledde till en tjänst som tolk och kontaktman vid Socialstyrelsens utlänningsläger för ryska flyktingar. Samtidigt bedrev han studier vid Stockholms högskola. Från 1941 flyttade han till Uppsala universitet, där han disputerade för doktorsgraden 1947. Avhandlingen bar titeln *Le nom de temps léto dans les langues slaves*. Undertiteln *Étude sémantique et étymologique* anger författarens huvudintresse, som han förblev trogen genom hela sitt akademiska liv, liksom för övrigt hans beredvillighet att nyttja det franska språket som kommunikationsmedel. Vid Göteborgs högskola var han lektor i ryska 1944–48, och efter sin disputation blev han docent i slaviska språk 1948. År 1951 utnämndes han till preceptor i slaviska språk, en tjänst som 1964 förvandlades till professur i slaviska språk vid vad som då hunnit bli Göteborgs universitet.

Att Gunnar Jacobsson bedrev sina akademiska studier vid andra lärosäten än Göteborg har den naturliga förklaringen att ämnet inte blev företrätt i Göteborg förrän han själv kom dit, först som lektor

1944. Sedan dess var han Göteborg trogen. Han gifte sig 1947 med Hillevi, f. Alm, själv student och fil.mag. i språkämnen vid högskolan. Familjen blomstrade: 4 barn och 17 barnbarn. Slaviska institutionen i Göteborg är i högsta grad Gunnar Jacobssons eget verk, och han hade glädjen att se den frodas. Tio disputationer ägde rum under hans egid, trots att verksamheten startade från intet när han tillträdde.

Gunnar Jacobssons vetenskapliga insatser rörde sig främst inom det språkhistoriska fältet. Hans intresse för etymologi och semantik – manifesterat redan i doktorsavhandlingen – ledde till många uppsatser i fackpressen, som berörde inte bara de många etablerade slaviska språken (han var förtrogen med dem alla!) utan också angränsande språk som grekiska, latin, sanskrit, albanska, baltiska språk och även finska. I analysen av ordens betydelse är det påfallande att ordet ”komplicerat” är ett favorituttryck i hans inträngande tolkningar och hans klart men alltid försiktigt uttalade slutsatser. Han hade ett utpräglat sinne för språkens rikedom. I mycket var Gunnar Jacobsson en språkvetare av gott traditionellt snitt. Men han var också öppen för nya impulser. Omorienteringen av den svenska språkvetenskapen från språkhistoria till stark betoning av tendenser bland de levande språkanvändarna, språket i nuet, bejakade han. Där om vittnar det stora intresse som han ägnade åt framväxten av ämnet allmän språkvetenskap, lingvistik, som nu har blivit ett av de mest livaktiga språkämnena i Sverige. En ledande svensk företrädare, nu professorn i lingvistik i Stockholm, Östen Dahl, disputerade över ett ryskt ämne för Gunnar Jacobsson och lade första grunden för de lingvistiska studierna i Göteborg inom ramen för Gunnar Jacobssons slaviska institution.

Gunnar Jacobsson hade ett mycket rikt internationellt kontaktnät, som han odlade genom att flitigt besöka olika slaviskspråkiga länder. Detta ledde till ett mångsidigt utbyte av gästföreläsare, som uppenbarligen betydde mycket för honom själv och hans institution. Hans ställning inom den internationella slavistiska gemenskapen framgår av att han under åren 1963–89 var huvudredaktör – en aktiv sådan – för tidskriften *Scando-Slavica*. Naturligtvis publicerade han sig också i tidskriften, i både språkvetenskapliga och litterära ämnen. Han deltog också som svensk representant inom International Committee of Slavists och International Association of Teachers of Russian Language and Literature. Han var en engagerad folkbildare och var under flera år medlem av styrelsen för Kursverksamheten vid Göteborgs universitet. Han skrev

även många tidningsartiklar som berörde den slaviska kulturen och bidrog också i detta ämne till *Nationalencyklopedin*. Intresset för den slaviska litteraturen spred han även genom flera egna översättningar till svenska.

Gunnar Jacobsson var en människa som spred trivsel och glädje omkring sig. Han fann själv tillfredsställelse i umgänget med andra, gärna i festliga sammanhang. Han var en konversatör av rang och en medryckande historieberättare. Självt bevarar jag i minnet ett särtryck som han sände mig några månader före sin död. Det handlade om hans äventyr i Rom, där han i Vatikanbiblioteket sökte efter ett tydligen förkommet exemplar av en ordbok över ryska språket av en svensk lärde, J.G. Sparfvenfeldt (1655–1727). Gunnars mödor bar denna gång ingen frukt, men berättelsen om hans äventyr och upplevelser under sökandet var både roande och bildande.

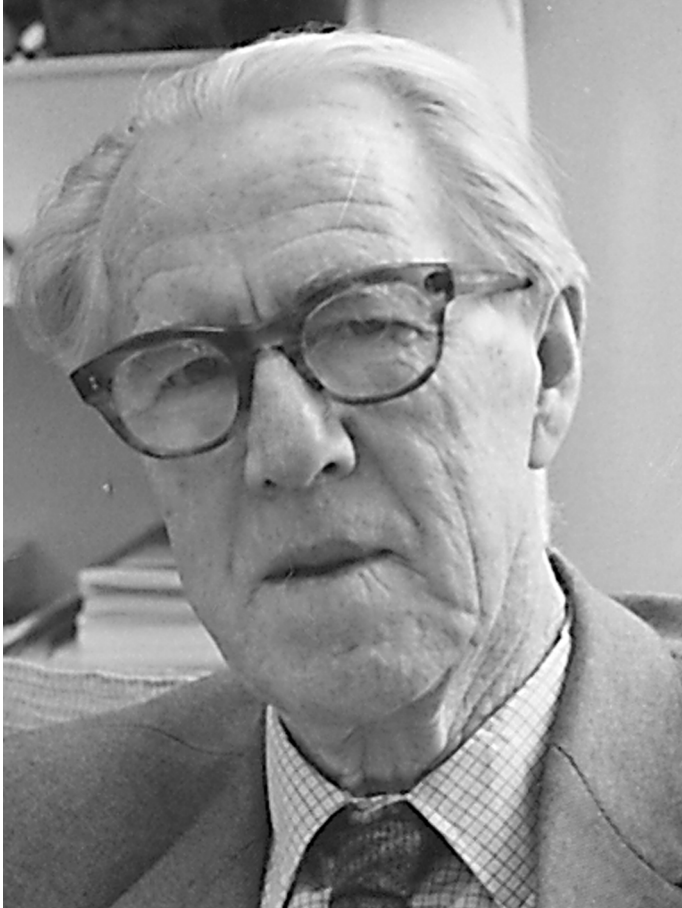
Blank

HARALD BERGSTRÖM
1908–2001

Minnesteckning

av

PETER JAGERS

Harold Hecpsher

Professor emeritus HARALD BERGSTRÖM avled den 23 april 2001, en kort tid efter sin 93-årsdag. Han var professor i tillämpad matematik vid Chalmers tekniska högskola och ledamot av Kungl. Samhällets 1:a klass sedan 1961.

En riktig matematisk statistiker skall vara renässansmänniska i den speciella meningen att intet mänskligt får vara hennes matematik främmande. Allt skall man vara intresserad av och vilja analysera med den fantastiska logiska apparatur som heter matematik. Harald Bergström var just sådan. Nu under de senaste åren, innan han plötsligt lämnade oss, spände hans vetenskapliga intresse mellan relativitetsteorin och formuleringen av en enkel teori för optionernas irrande på börserna. Hans tilltro till den raka matematiska ansatsens förmåga att kasta ljus över de mörkaste hemligheter förblev obruten genom åren, liksom hans engagemang i kultur och samhällsliv överhuvudtaget. Bara två veckor före sin bortgång deltog han livligt i diskussionen om genforskningen som ett hot mot mänskligheten vid en offentlig föreläsning anordnad av vårt Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle, som stod hans hjärta nära och i vars sammanträden han nästan alltid deltog.

Harald Bergströms levnadsbana speglar det svenska samhällets omdaning under det sekel som var hans. Han föddes den 1 april 1908 i Mölltorp, där hans pappa Ludvig Bergström var skräddarmästare. Den läsbegåvade pojken tog studenten som privatist, som det hette på den tiden när man inte hade gått i vanligt läroverk utan läst för sig själv. Han hade väl tänkt sig att bli lärare och fortsatte med matematik och fysik i Uppsala. Han gick också provår som adjunkt i Östersund – där flickorna på Jamtli gjorde ett starkt intryck på honom – och undervisade på Försvarets läroverk i Uppsala. Men han läste och forskade vidare, både i Uppsala och i Göttingen. 1938 disputerade han över avhandlingen *Zur Theorie der biquadratischen Zahlkörper. Die Arithmetik auf klassentheoretischer Grundlage.*

Under krigsåren föreläste Bergström i både algebra och matematisk analys vid Uppsala universitet, och hans forskning kom mer och mer att handla om analytiska och snarast sannolikheteoretiska problem. Men i hjärtat förblev han algebraiker; det var de enkla strukturerna, en mängd element med någon sorts sammansättningsregel han studerade. Dessa sammansättningsregler valde han med algebraikerns frihet – att den vanliga multiplikationen skulle vara enklare än andra liknande operationer var för honom konventionellt nonsens.

Hans förhållningssätt firade stora triumfer. Han visade den centrala gränsvärdessatsen utan karakteristiska funktioner, och han kunde också så bestämma den hastighet med vilken normalfördelningen inträder (Berry-Esseens sats). Med en genialt enkel metod kunde han utsträcka gränsvärdessatsernas giltighet till fall med beroende summander. Som ryska forskare sedan visade, var hans metod också lämpad för generaliseringar till summor av mer generella stokastiska element än våra vanliga reellvärda variabler. Själv arbetade han mycket med summor av ändligdimensionella vektorer. Hans resultat sammanfattades i monografin *Limit Theorems for Convolutions*, som kom 1963.

1949 blev Harald Bergström professor i tillämpad matematik vid Chalmers tekniska högskola. Hans förste assistent var Lennart Råde, och tillsammans utgjorde dessa två början till dagens stora och livliga Göteborgsverksamhet i matematisk statistik och tillämpad matematik, som nu omfattar omkring 200 personer.

Han var en mytomspunnen föreläsare, och historierna om honom hade karaktären av att vara på ordet likadana, oavsett om man hörde dem i Göteborg eller från en chalmerist i forskningsringen. Så kanske var de sanna. Till skillnad från många andra sådana historier var de aldrig elaka, utan poängen brukade handla om Harald Bergströms mänsklighet, ofta i kontrast mot den tidens professorsvärdighet.

Mot sina licentiander och doktorander var han i ordets bästa mening liberal, och jag drar mig för att använda dagens uttryck ”forskarhandledare”. Bergström ledde aldrig vid handen. Han föreläste om det som intresserade honom själv men krävde aldrig att vi skulle följa efter. Tvärtom, han stack andras böcker i sina adepters händer, och han blev glad när vi fastnade för något och lät oss växa med egen kraft.

Även om Harald Bergströms identitet som matematiker var stark, hade han utrymme för många andra sidor, från fransk skönlitteratur till segling och tennis. Vattenskidor åkte han till långt över de 70. Själv

mötte jag honom för första gången inte såsom hans student utan som ordförande i kårens studentaftonsutskott. Vi hade arrangerat en debatt om de två kulturerna, den konstnärligt-humanistiska och den naturvetenskapliga, i anslutning till C.P. Snows debattbok, som då kom på svenska. Harald Bergströms engagerade plädering för kulturens enhet, i Einsteinsk anda, gjorde ett starkt intryck, inte minst därför att han så uppenbart förkroppsligade den hemmastaddhet i båda kulturerna, som också präglade hans engagemang i Kungl. Samhället under många år.

Härvidlag spelade spelade hustrun Anne-Marie, i många år läkare på Härlandafängelset, en stor roll med sin livlighet och sitt sociala och kulturella engagemang. När hon drabbades av Parkinsons sjukdom, vårdade Harald henne under lång tid med kärlek, ömhet och respekt. Att se honom, som var känd för sina älgakliv, korsa Aschebergsgatan långsamt, försiktigt, nedböjd över sin mycket kortare, sjuka hustru, var oförlömligt. Samtidigt höll han vetenskapen vid liv. Efter den svåra tid som följde på Anne-Maries förtida bortgång var han i många år en trägen gäst på seminarier och föreläsningar, ända till sin egen snabba och plötsliga död tre veckor efter 93-årsdagen. Där presenterade han med kraft sina uppfattningar och egna resultat. Hans kombination av tolerans och starka egna åsikter, såväl om matematik och vetenskap som om samhälle och kultur, är ingen dålig förebild för oss andra.

Blank

MARTIN NILSSON
1929–2001

Minnesteckning

av

PER AHLBERG

Alan Wilson

Professor emeritus MARTIN NILSSON, ledamot av Kungl. Samhällets 3:e klass sedan 1983, avled efter en tids sjukdom den 27 juni 2001.

John Martin Nilsson var född i Stockholm den 21 december 1929 som son till kyrkoherde John Nilsson och dennes hustru Märta, f. Andersson. Efter studentexamen 1948 fortsatte Martin Nilsson sina studier vid Kungl. Tekniska högskolan (KTH) i Stockholm. Han avlade civilingenjörsexamen 1954, varefter han forskarutbildade sig i organisk kemi hos den framstående naturproduktkemisten professor Holger Erdtman. Han blev teknologie licentiat 1957 samt teknologie doktor och docent 1961 i organisk kemi vid KTH, där han kom att inneha befattningar som docent, forskardocent och bitr. professor i organisk kemi. Martin Nilsson utnämndes till professor i organisk kemi vid Chalmers tekniska högskola i Göteborg 1972.

Martin Nilsson var en mångsidig forskare, som bidrog till utvecklingen av flera områden av den organiska kemin. Hans doktorsavhandling omfattade arbeten över muskarufin – det röda färgämnet i flugsvamp – i vilka han kom att exploatera kopparbetingade kopplingsreaktioner. Avhandlingen omfattade även studier av naturprodukter i ormbunkar och tidiga tillämpningar av NMR-spektroskopi för strukturbestämning. De senare undersökningarna gjordes i samarbete med Sture Forsén och blev inledningen till mycket betydelsefulla studier över enol-enolautomeri och vätebindningars styrka. Den centrala delen av Nilssons vetenskapliga produktion faller inom den syntetiska organiska kemin, där han speciellt inom det kopparorganiska området uppnått mycket vackra resultat av hög internationell klass och i stark internationell konkurrens från bl.a. amerikanska forskare som Corey och House med betydligt större forskningsresurser. Nilsson var bland de första som insåg att arylkopparföreningar kunde vara intermediärer i många reaktioner, och han har i hög grad bidragit till dagens insikt om

deras mångsidiga användning inom organisk syntes. Bland de arbeten som förtjänar att nämnas är Nilssons och hans medarbetares syntetiska studier över stereoselektiva 1,4-additioner av kopparorganiska reagens till a,b-omättade ketoner och aldehyder, koppardekarboxylering och arylkopparreaktioner.

Med Martin Nilssons tekniska bakgrund var det naturligt för honom att även intressera sig för frågeställningar utanför det kopparorganiska fältet. I samarbete med AB Bofors belyste han mekanistiska frågeställningar i företagets oxidationsprocesser med salpetersyra. Ett annat område som fångade Martin Nilssons intresse var syntesen av kirala estrar, som vid rumstemperatur uppträder som ferroelektriska vätskekristaller. Denna forskning skedde i samarbete med fysiker i Göteborg med sikte på tillämpningar inom bildskärmsområdet.

För sina vetenskapliga insatser belönades Martin Nilsson 1967 med Svenska Kemistsamfundets Arrheniusplakett och 1988 med hedersdoktorat vid Åbo Akademi. Han var vid flera tillfällen gästforskare vid École nationale supérieure de chimie de Paris och Université Pierre et Marie Curie, Paris, samt en kortare period gästprofessor vid universitetet i Kyoto. Martin Nilssons stora kunnande togs i anspråk vid en lång rad sakkunniguppdrag för vetenskapliga råd och stiftelser. Han var även ledamot av flera kemiföretags vetenskapliga råd. Flera av hans många elever har nått framskjutna positioner i samhället. Martin Nilsson var ledamot av Ingenjörsvetenskapsakademien.

Martin Nilsson varnade tidigt för att den naturvetenskapliga skolningen vid de tekniska högskolorna skulle få stå tillbaka för en alltför ytlig teknisk utbildning. Hans låmända argumentering under många år har även bidragit till att det nu blivit uppenbart för utbildningsansvariga att IT ej kan ersätta gedigna kemikunskaper.

Martin Nilssons stora intresse vid sidan av organisk kemi var segling. Det berättas om hur han vid en Chalmerspromotion fick åhörarna att omärkligt lära sig något om kemin hos vägglavens gula pigment, medan de trodde sig njuta av promotors vackra havsbilder. Vid detta solenna tillfälle kunde Martin Nilsson dock inte spela ut hela sitt pedagogiska register – fracken hindrade honom att kavla upp skjortärmarna.

Själv fick jag för första gången närkontakt med Martin Nilsson 1984, då jag tillträdde professuren i organisk kemi vid Göteborgs universitet, vid den då för Chalmers och Göteborgs universitet gemensamma institutionen för organisk kemi. Martin Nilsson hade då redan varit professor

vid Chalmers i 12 år. Samarbetet mellan våra avdelningar om forskningsseminarier och investeringar i tyngre utrustning gav Göteborgs organiska kemi en konkurrensfördel.

Med Martin Nilssons alltför tidiga bortgång är ett viktigt kapitel i Göteborgskemins historia till ända. Hans kolleger och de som haft honom som lärare kan se tillbaka på en tid, då kunskapen stod högt på den pedagogiska värdeskalan inom kemiteknikutbildningen inte minst tack vare Martin Nilssons insatser.

Ett varmt tack till Nils-Herman Schöön för all hjälp
vid utarbetandet av denna minnesteckning.

Minnestal vid Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborg
årshögtid 2002.

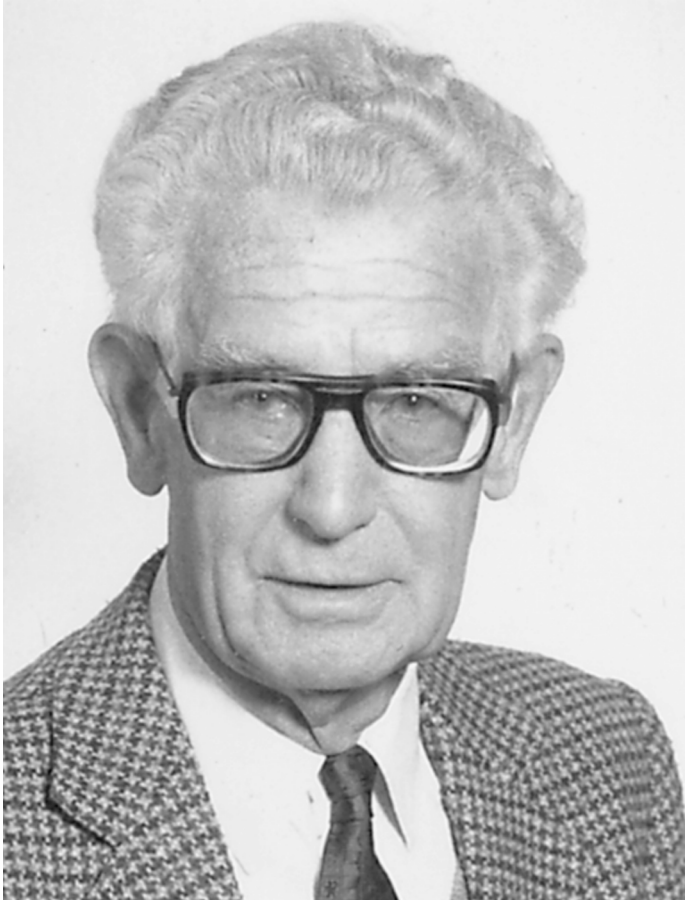
Blank

HARRY ERKELL
1911–2001

Minnesteckning

av

BO LINDBERG

Harry Erkin

Förre lektorn vid Hvitfeldtska läroverket, docenten HARRY ERKELL, avled den 28 juli 2001. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1968.

Harry Erkell föddes i Malmö den 22 juli 1911 men växte upp i Stockholm. Sina akademiska studier bedrev han i Stockholm, Uppsala och Göteborg. Han vistades även en tid vid universitetet i Greifswald och var under åren 1936–40 svensk lektor i Rom. Sin forskarutbildning, för att använda ett då för tiden ännu inte myntat uttryck, fick han vid högskolan här i staden under ledning av latinprofessorn Harald Hagendahl.

Erkell var en klassisk filolog med latin som huvudämne. Hans forskning bestod i latinsk semasiologi, dvs. undersökningar av grundbetydelsen och betydelsefältet hos ideologiskt signifikanta ord hos klassiska, latinska författare. Doktorsavhandlingen från 1952 behandlade tre sådana ord: *Augustus*, *felicitas*, *fortuna*. *Lateinische Wortstudien*. Denna typ av forskning, som kan erinra om den begreppshistoria som på senare år blivit på modet bland idéhistoriker av olika schatteringar, var ingalunda ny bland klassiska filologer, och Erkells undersökning innebar snarare en städning bland tidigare forskares vildvuxna tolkningar än nya grepp. Erkell publicerade ytterligare artiklar, alla på tyska som var hans vetenskapliga språk, i klassikernas tidskrift *Eranos* och blev docent i latin vid Göteborgs universitet 1959.

Sin forskning fick Harry Erkell som förhållandena var på den tiden i stor utsträckning bedriva vid sidan av sin verksamhet som lärare. Han var först adjunkt vid Praktiska mellanskolan i Göteborg och sedan lektor i klassiska språk, först i Alingsås och från 1960 vid det anrika Hvitfeldtska läroverket i Göteborg. Och det var som skolman som han gjorde sin viktigaste insats. Han var en energisk och medveten pedagog, systematisk, klar och fordrande men ingen grammatikkarl; tvärtom gav han stort utrymme åt innehållet i texterna och ägnade särskilda lektioner åt ”kulturstoffet”. En viktig roll kom han att spela i Svenska klassiker-

förbundet, vars ordförande han var mellan 1964 och 1976. Detta var en omställningstid för de klassiska språken, som fick sin position på skol-schemat åtskilligt försvagad genom gymnasiereformen 1965. I debatten var de tidvis hårt trängda som sinnebilder för en humanistisk bildning som inte ansågs tidsenlig i ett demokratiskt välfärdssamhälle som bejakade moderniteten och misstrodde det förflutna. Erkell ledde skickligt den klassiska reträtten till nya ställningar. Han modererade den bildnings-arrogans som andades ur en del av debattinläggen från klassikernas sida, tog initiativ till att öka inslagen av kultur och allmän språkkunskap i undervisningen och bedrev framgångsrik lobbyverksamhet i Skolöverstyrelsen med hjälp av välplacerade medhjälpare. Han hade stor del i att de klassiska språken kom bättre ut ur 60- och 70-talens gymnasie-reformer än vad opinionsläget gav anledning att förvänta.

Harry Erkell gick alltså det nya gymnasiet till mötes och trivdes dessutom gott med den mer avspända atmosfär i klassrummet som latinets förvandling från stupstock till kulturämne medförde. Samtidigt förblev han i sin breda lärdom, pedagogiska entusiasm och intellektuella skärpa en traditionell läroverkslektor. Som docent hade han kontakt med universitetet – han höll kurser, hade opponentuppdrag och deltog i seminarier. Det borgade för en akademisk touche åt hans undervisning på gymnasiet och lockade elever att fortsätta med de klassiska språken på universitetet. Hans gärning illustrerar den symbios mellan läroverk och universitet som länge var ett styrkebälte för i synnerhet den humanistiska forskningen i vårt land. Han var en förnämlig representant för den kår av vetenskapligt intresserade läroverkslektorer som gjort viktiga insatser som inspiratörer och traditionsförmedlare i svenskt undervisningsväsen. Den kåren torde i dag vara utdöd.

BENGT JAKOBSSON
1916–2001

Minnesteckning

av

JAN HULT

Bengt Jakobsson

Professor emeritus BENGT JAKOBSSON avled den 5 september 2001. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1969 och dess ordförande 1993.

Bengt Folke Jakobsson föddes i Göteborg den 5 januari 1916 som son till ingenjören Charles Jakobsson och hans hustru Helfrid, f. Pettersson. Efter studentexamen vid Högre allm. realläroverket vann han inträde vid Chalmers tekniska institut, som 1937 omvandlades till Chalmers tekniska högskola. Här avlade han civilingenjörsexamen vid fackavdelningen för maskinbyggnad.

Den första ingenjörsanställningen, vid SKF i Göteborg, följdes av arbete vid Åtvidabergs Industrier, där han fick till uppgift att marknadsföra den nya räknemaskinen Facit och utveckla dess användning för tekniska beräkningar. Två år senare återvände han till Göteborg, nu som lärare vid Tekniska gymnasiet och snart även som speciallärare vid Chalmers.

Sommarferierna under krigsåren utnyttjade han till arbete vid Volvo och vid Svenska Flygmotor AB. Hans beräkningar för militära fordon ledde till fördjupade studier av styrningsproblemen vid bandtraktorer och stridsvagnar, ett arbete som senare resulterade i en doktorsavhandling och disputation vid Chalmers 1948. Avhandlingen, den första i ett rent maskintekniskt ämne vid Chalmers, renderade honom omedelbart en docentur. Två år senare tillträdde han den då ledigförklarade professuren i läran om maskinelement.

Under 32 år som professor byggde han upp en vital forskningsverksamhet i detta av tradition praktiskt inriktade ämne. Forskningsuppgifterna gällde bland annat energiförluster i planetväxlar, kritiska varvtal hos turbinrotorer och det nya ämnesområdet tribologi, som är uttytt läran om friktion, nötning och smörjning. Av en pionjär inom detta område, professor Duncan Dowson vid University of Leeds, inspirerades Bengt Jakobsson att ta upp det som ett nytt forskningsfält. Tribologisk analys

av oljeflöden i högt belastade glidlager blev ett centralt forskningsområde vid Institutionen för maskinelement, och en rad doktorsavhandlingar växte fram under hans ledning. Flera av de professurer som senare inrättades vid de nya tekniska högskolorna i Lund (1961), Linköping (1969) och Luleå (1971) kom att innehåsa av tidigare elever till Bengt Jakobsson och senare av elever till dessa.

Som ledamot av Ingenjörsvetenskapsakademien från 1962 engagerades han även utanför sitt egentliga fackområde, den klassiska maskintekniken. Han valdes till ordförande i akademiens Svetskommission, något som senare förde honom till posten som president i The International Institute of Welding.

På Chalmers togs han i anspråk som prorektor, men den uppgift utanför den egna institutionen som glädde honom allra mest var nog uppdraget som Studentkårens inspektor under 15 år. Här återupplevde han, oftast tillsammans med sin hustru Margareta, den goda stämningen från sin egen teknologtid. Under tre år var han även Chalmersska Ingenjörsföreningens ordförande. En vecka efter hans bortgång invigdes Chalmers' nya kårhus, ett evenemang där han skulle ha varit en hyllad veteran och hedersgäst.

Hans sociala nätverk sträckte sig långt utanför Chalmers och de tekniska vetenskaperna. I Rotary, liksom i SHT och Sällskapet Gnistan, var han sina vänners vän och broder.

Bengt Jakobssons glädje var att diskutera grundläggande teknikvetenskapliga problem med sina doktorander och handleda dem i arbetet. Hans klara förståelse, ja känsla för vad som utspelas i ett belastat glidlager eller i en planetväxel betydde mycket mer än teoretiska beräkningar i hans pedagogiska gärning och mentorskap.

HARALD WIDEEN
1912–2001

Minnesteckning

av

LILI KAELAS

Harald Videer

Den 12 september 2001 gick museimannen och forskaren HARALD WIDEEN efter en längre tids sjukdom ur tiden, 89 år gammal. Museivärlden har förlorat en lärd kollega och Västsverige en betydande kulturpersonlighet.

Karl Harald Wideen, född den 15 september 1912, var son till Ivar Widéen och dennes hustru Augusta, f. Carlsson, och den yngste i en syskonkrets av tre. Fadern var tonsättare och domkyrkoorganist i Skara och ledamot i Musikaliska akademien. Ivar Widéen tillhörde en gammal musiksläkt, vars medlemmar i flera generationer verkat som organister och musiklärare. Till släktens intressen räknades också konst och litteratur. En syster till kompositören, Linnéa Andréén, var författare och hans dotter Brita en framstående textilkonstärinna med kyrkliga textilier som specialitet. Men det var först som sist musiken som fyllde hemmet. Det förekom inga krav på barnen att de skulle utbilda sig i musik, men döttrarna gjorde det. Däremot hade sonen för sig att han inte var musikalisk, men det var han. Livet igenom höll han på att skriva små visor till skojfriska egna texter, som han på vännernas bemärkelsedagar framförde med klockren röst.

I sin uppväxtmiljö var Harald Wideen omgiven av kulturminnen, vart han än vände blicken. Barndomshemmet låg bokstavligen ovanpå ett fornminne efter en medeltida borganläggning: Gälakvist, nuvarande Brobacka. Redan som skolpojke blev han bekant med stadens amatörarkeologer och fångad av arkeologi. Han fick se deras samlingar av flintföremål och gamla mynt och medverka i fornvårdsarbetet. Vilken lust det väckte att träffa dessa entusiaster minns han i en essä om sina ”Visiter i forntiden” 1970. Dessa tidiga utflykter i arkeologi och den intellektuella miljön i skol- och biskopsstaden Skara blev sannolikt avgörande för hans senare studieinriktning och yrkesval.

Med tiden blev Wideen både arkeolog och konsthistoriker, vilket också framgår av hans akademiska titlar: fil.dr på en arkeologisk avhandling vid Stockholms högskola 1955 och docent i nordisk konsthistoria vid Göteborgs universitet 1965. Han var ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg sedan 1968 och korresponderande ledamot i Svenska numismatiska föreningen sedan 1969.

Hans yrkesaktiva tid var delad mellan tjänstgöring i Statens historiska museum och Kungl. myntkabinettet i Stockholm 1938–46 och sedan 1947 vid Historiska museet i Göteborg. Där var han först amanuens, från 1954 intendent och tillika ansvarig för museets myntkabinett med dess rikhaltiga mynt- och medaljsamling samt från 1965 till pensioneringen 1977 byggnadsantikvarie. Som sådan fick han praktiskt taget från grunden bygga upp en ny avdelning.

Som antytts väckte Västergötlands forn- och kulturminnen tidigt hans intresse. Redan som tonåring publicerade han några artiklar i *Svensk hembygdstidning* och inledde härmed en livslång vetenskaplig och kulturjournalistisk verksamhet. Den kom att spänna över många specialområden, alltifrån mynt och medaljer till fornminnen, kyrkor och bebyggelse. Därom ger tre bibliografier utgivna 1962, 1972 och 1995 besked. Det blev sammanlagt närmare 670 titlar! Men det är inte antalet utan vidden av hans författarskap som främst imponerar. Med denna flit brådades han kanske på sin far, vars porträtt han så levande tecknade i *Tonsättaren Ivar Widéens tryckta arbeten och efterlämnade otryckta manuskript* 1963. Där uttrycker han sin förvåning över att fadern vid sidan av sin omfattande verksamhet som yrkesmusiker i Skara fann tid till meditation och komposition. Men hemligheten bakom arbetsprestationen har de gemensamt: med samma snabbhet och lätthet som fadern ”skakar” melodier ur rockärmen formulerar sonen sina rön till uppsatser och böcker.

För att skildra en så mångfacetterad forskares livsgärning i tid och rum som Harald Wideens krävs en omfattande biografi. Inom ramen för en minnesteckning kan bara några av hans centrala forskar- och museimannainsatser lyftas fram.

Wideens forskarprofil utvecklades ganska tidigt. Den märks även i den pregnanta stilen, t.ex. i doktorsavhandlingen *Västsvenska vikingatidsstudier* 1955. Avhandlingen är med sin tudelning tidstypisk: en mycket omfattande materialdel med gruppering av det arkeologiska underlaget från yngre järnåldern och äldsta medeltid, dvs. tiden 600–1100,

stringent analys och datering av de beskrivna forn- och kulturminnena och en komprimerad, till omfånget avsevärt mindre del med kommentarer och sammanfattande översikt, där kulturminnen från Vänerområdets vikingatid, problemet med Skara stads uppkomst och Västsveriges äldsta medeltida kulturprovins sätts i mera vidsträckt historiskt sammanhang. Avhandlingen har stått sig, vilket återspeglas av referenser i nyare avhandlingar och uppsatser.

Västsveriges många medeltidskyrkor och Skara domkyrka i synnerhet blev Harald Wideens arkitektur- och konsthistoriska specialitet livet igenom. Särskilt de små tidiga kyrkorna fängslade honom. Han anlätades ofta som sakkunnig vid kyrkoreoveringar. Sedan publicerade han kyrkornas byggnadshistoria. Vid utgrävningarna och restaureringen av Skara domkyrka 1947–49 upptäckte han 1948 den medeltida kryptan. Det räknas som en av hans främsta bedrifter inom det kyrkoarkitektoniska forskningsfältet. Under det sena 1990-talet blev den av honom varsamt återställda kryptan vid en ombyggnad spolierad. Men i de två informativa, välillustrerade skrifterna *Domkyrkan som konstminne* 1986, där han sammanställer äldre forskning och nya grävningsrön, och *Skara domkyrkas krypta och gotiska förhall* 1993 är hans arkeologiska och konsthistoriska forskningsresultat bevarade.

Av övriga arbeten om västsvensk medeltid bör särskilt framhållas undersökningar om gamla Lödöse och då främst *Klosterkyrkorna i Lödöse* 1944 och *"Hospitalet" i Gamla Lödöse – en omprövning* 1950. I dessa skrifter gjorde han en radikal omtolkning av C.R. af Ugglas 1931 publicerade grävningsresultat, som fick vittgående konsekvenser. Omprövningen visade att klosterkyrkan har haft en föregångare i en romansk församlingskyrka på 1100-talet och att det av af Ugglas beskrivna "hospitalet" i själva verket var S:t Olofs kyrka. Nytolkningen av de tidigare framgrävda lämningarna ledde till en ny syn på den medeltida stadsbilden och Lödöses tillblivelse, vilken också bekräftats av 1950-talets återupptagna utgrävningar.

När man använder sig av de för klosterforskningen viktiga publikationerna om *Gudhems klosterruin* 1973 och 1988, tänker man egentligen inte på Harald Wideen. Ändå krävde sammanställningen och redigeringen av den bortgångne vännen Stig Roths efterlämnade grävningsdokument en stor arbetsinsats.

Under många år fylldes arbetsdagen av studier av bebyggelsehistoria: Göteborg och dess föregångare Nya Lödöse, Älvsborgsstadens och Karl

IX:s Göteborg. Så var fallet särskilt under de hektiska åren på 1960-talet, då stora delar av stadskärnan revs och diverse andra förändringar hotade i stadsplaneförslag. För att avvärja de värsta katastroferna var han ständigt i farten i debatter och med föredrag. Så fick han i uppdrag att utarbeta ett bevarandeprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Tidigare hade man gjort punktinsatser för att bevara en och annan för stadsbilden omistlig byggnad. Nu behövdes en enligt bestämda urvalsprinciper gjord översikt över byggnadsbeståndet. Med en minimal skara medarbetare var han tvungen att hålla högt tempo och kunde framlägga bevarandeprogrammet 1975. Med mindre kompletteringar utgör det stommen i det senaste programmet från 1999.

Inom målerikonsten är studiet av *Takmålningar i Torstensonska huset* (lilla audienssalen i Residenset i Göteborg) 1975 ett utmärkt prov på hans orientering i 1600-talets konst- och kulturhistoria. I sin analys av takmålningarnas motiv hänvisar han till Ovidius' *Metamorfoser* och en berömd serie kopparstick från 1615 av den holländske etsaren Henrick Goltzius, vilka tjänat som förlagor till målningarna. Han gissar att mästaren som målade taket var Johan Werner. Denne arbetade hos Magnus Gabriel de la Gardie på Läckö slott på 1650-talet. Det förblir i varje fall tills vidare en hypotes, ty det kan lika väl vara "mäster Dubois" (Jacob du Bois), som 1652 målade taket i Christine kyrka.

Numismatik hade Harald Wideen odlat sedan ungdomsåren. Med tiden blev han en av Sveriges skickligaste numismatiker. Han gjorde en serie betydelsefulla utredningar om västsvenska myntfynd, men också om mynt från andra områden samt i svensk jord funna utländska mynt, som publicerats både i specialtidningar och i dagspressen. Också sedan han lämnat tjänsten ägnade han sig med stor energi åt mynt och medaljer. Som en av grundarna av Göteborgs numismatiska förening var han också där en flitig föreläsare.

Bland kollegerna var Harald Wideen beundrad för sin förmåga att snabbt analysera och tidsbestämma föremål samt att skriva initierat och lättläst om dem. Man finner hans bidrag överallt: i hembygdstidningar, kyrkliga publikationer, diverse årsböcker, dagspressen. Han var en mästare i att på ett begränsat utrymme behandla även mycket invecklade sammanhang (se t.ex. samlingen *Femton antikvariska stycken* 1977 av tidigare tryckta essäer). Han var även en god fotograf och skapade på så sätt en ovärderlig kunskapsbank, som han generöst delade med sig av till dem som sökte hans råd och hjälp.

Men först som sist var Harald Wideen personifikationen av en djäkne från Skara. Den ungdomliga gestalten, gosselynnet och glimten i ögat präglade hans person liksom spänsten i kropp och sinne. Han var spirituellt och snabb i repliken. Han var som sagt generös med sitt kunnande och vänsäll och lär ha haft en sällsynt förmåga att kommunicera även med mycket unga personer, vilket barnen till hans vänner minns med värme. Allteftersom kretsen av närstående och vänner tunnades ut omkring honom dämpades hans arbetslust och livsglädje. Men ända in på 1990-talet grep han då och då pennan och skrev med samma spänst som under mannaåren.

Blank

KARL-GUSTAF HEDÉN
1917–2001

Minnesteckning

av

BJÖRN FREDLUND

Karl-Gustaf Heden

Förre museichefen, fil.lic. KARL-GUSTAF HEDÉN avled den 14 oktober 2001 i en ålder av 84 år. Han invaldes som ledamot av Kungl. Samhällets Vitterhetsavdelning 1980.

Karl-Gustaf Hedén var född i Stockholm den 18 mars 1917 som son till Gustaf Hedén och dennes hustru Signe, f. Svensson. Han växte upp i Munkedal, där hans far var kamrer vid bruket. 1936 tog han studenten i Uddevalla och började därefter studera litteraturhistoria vid Göteborgs högskola. Han fortsatte med konsthistoria för Axel L. Romdahl och klassisk fornkunskap för Axel Boëthius och avlade fil.kand.-examen 1943.

När andra världskriget var över, såg Axel Boëthius till att Karl-Gustaf Hedén fick ett stipendium till Rom. Tillsammans med hustrun Ulla kom han att vistas där åren 1946–47 med Svenska Rominstitutet som replipunkt. Hans forskning inriktades mot 1600-talsmästaren Giovanni Francesco Barbieri, kallad Il Guercino. Efter återkomsten till Göteborg avlade han 1947 fil.lic.-examen för Axel Romdahl på en avhandling om den italienske barockmålaren. Romåren blev avgörande för hans vetenskapliga inriktning. Genom hela livet bevarade han också sin känslomässiga förankring i den italienska huvudstaden.

Från Rom och Göteborg bar vägarna något överraskande till Mora. Där styrde den lärda men egensinniga Gerda Boëthius över Anders Zorns konstnärliga kvarlåtenskap och över hans samlingar av härbren, laggkärl och dalmålningar. Karl-Gustaf Hedén anställdes som amanuens vid Zornsamlingarna och blev kvar i Mora i ett och ett halvt år, från 1947 till 1949. Han lärde sig uppskatta Zorns breda och fria penselföring och hans förmåga att snabbt uppfatta det väsentliga i ett motiv. Troligen fascinerades han också av att denne, samtidigt som han gjorde internationell karriär, i så hög grad lyckades bevara sina rötter i hembygden.

Nationalmuseum i Stockholm blev Hedéns nästa anhalt. Han tjänstgjorde där som amanuens 1952–53 och inhämtade värdefulla erfarenheter från arbetet i en av landets centrala konstinstitutioner.

1953 kom han som amanuens till Göteborgs konstmuseum. Detta år genomförde museets dåvarande chef, Alfred Westholm, en omorganisation, som innebar att museet delades i två avdelningar. I de stora museerna ute i världen brukade den konstnärliga tekniken, t.ex. måleri, skulptur eller konst på papper, fungera som utgångspunkt för organisationen. I Göteborg bestämde man sig i stället för att dela upp samlingarna i äldre resp. nyare konst med en skiljelinje vid sekelskiftet 1900. Karl-Gustaf Hedén blev föreståndare för den äldre avdelningen, och intendent Nils Ryndel, som tjänstgjort i museet sedan 1947, kom att ansvara för konsten efter 1900. På Hedéns lott kom också biblioteket, som redan på 1950-talet var omfattande. 1958 ändrades hans titel till intendent, medan funktionen förblev densamma.

Karl-Gustaf Hedén hade stor förmåga att knyta internationella kontakter. Detta var en viktig förutsättning för det projekt som nu tog sin början, nämligen att i Göteborgs konstmuseum bygga upp en konserveringsverksamhet. Hittills hade man lagt ut konserveringsuppdrag på privatpraktiserande konservatorer. Tillsammans med Arne Kennroth, som blev museets förste konservator, gjorde Hedén studieresor till olika europeiska konservatorsateljéer som ett led i förberedelserna för en modernt utrustad ateljé i Konstmuseet. Inte minst blev kontakterna med tyska museer och institut intensiva.

Som ett fönster på glänt mot den centraleuropeiska museikulturen fungerade Hofrat Arpad Weixlgärtner, som hade kommit som flykting till Sverige och nu satt i Konstmuseets bibliotek och författade lärda artiklar. Han hade varit chef för Kunsthistorisches Museum i Wien. Karl-Gustaf Hedén brukade berätta att han nästan varje dag hade stimulerande samtal med Weixlgärtner.

I början av 1950-talet startade Konstmuseet en egen årstrycksserie. För varje ny volym fick den en alltmer vetenskaplig inriktning. Karl-Gustaf Hedén bidrog med genomarbetade artiklar om äldre teckningar och grafiska blad i samlingarna. I en längre uppsats behandlade han också Ernst Josephsons alla studier för "Näcken" samt redogjorde för resultaten av en röntgenundersökning av den målning med detta motiv som ingår i Fürstenbergska galleriet i Konstmuseet.

Karl-Gustaf Hedén var också ansvarig för en rad utställningar under

sin tid som amanuens resp. intendent. I en av de första visades museets samling med etsningar av den visionäre Romschildraren Piranesi. 1960 visades en stor utställning med Anders Zorn och Bruno Liljefors och 1966 ”Kopparstickets guldålder i Italien”. Karl-Gustaf Hedén tog sig ofta an utställningar med konstnärer eller epoker som berörde honom på ett personligt plan. 1958 genomförde han en mycket omfattande utställning med Ivar Arosenius. Denne konstnär kom att bli hans följeslagare genom livet. Arosenius’ enorma känsleregister med snabba kast mellan ömhet, ironi, tragik, drastisk humor och spröd poesi talade till Hedéns eget känsloliv. 1979 arrangerade vi tillsammans en utställning med den svenske konstnären för olika städer i Tyskland.

Ett annat exempel på Karl-Gustaf Hedéns kompetens vad gäller det internationella utbytet var det utställningssamarbete som ägde rum mellan Göteborgs konstmuseum och Eremitaget i Leningrad 1967 resp. 1970. I Leningrad visade vi en utställning med Zorn och Liljefors, och i Göteborg visades ett representativt urval målningar och teckningar av gamla mästare ur Eremitagets samlingar. Jag hade själv glädjen att få samarbeta med Karl-Gustaf Hedén kring dessa båda projekt, inte minst med svarsutställningen från Eremitaget. Under senare år återkom vi ofta till minnena från det ryska äventyret.

Karl-Gustaf Hedén var noggrann och pliktmedveten, samtidigt som han var en i högsta grad musisk människa. Han satte lärdomen och konnässörskapet högt. Han kunde ägna stort intresse åt detaljer. Akribi – kritisk noggrannhet – var ett ord som han ofta använde. Vidlyftiga resonemang om teori och metod hörde däremot inte till det som engagerade honom. Till hans triumfer som kännare av italiensk konst hörde att han identifierade två målningar av 1700-talsmästaren Giacomo Ceruti i svensk ägo och att han så småningom lyckades förvärva den ena till Konstmuseet.

På 1950- och 60-talen kunde ett antal verk av god kvalitet av gamla mästare inköpas till samlingarna. På 1970-talet började en kampanj för att fylla en lucka i de nordiska samlingarna, som utgör museets centrala samlingsområde. Karl-Gustaf Hedén och jag reste regelbundet till auktionerna i Köpenhamn, där vi i snabb följd förvärvade ett tjugotal målningar från den s.k. danska guldåldern, första hälften av 1800-talet, en lysande epok i dansk konsthistoria.

1969 blev Hedén utnämnd till chef för Göteborgs konstmuseum, där han efterträdde Alfred Westholm. Han innehade denna post till våren 1982.

1968 hade museet fått en tillbyggnad med bl.a. en stor hall för tillfälliga utställningar. Samma år lades Konsthallens utställningsverksamhet under museet, och den redan breda utställningsfronten breddades ytterligare. Med små resurser genomfördes framgångsrikt ett stort utställningsprogram. Mot slutet av 60-talet bröt emellertid vänstervågen fram, och Hedén fick uppleva att ett antal utställningar kom att uppfattas som kontroversiella. I samband med att utställningen ”Skräck” visades i Konsthallen 1970 beordrade kammaråklagaren polisen att ta en målning av Peter Dahl i beslag.

Karl-Gustaf Hedén var mycket intresserad av äldre grafik. Som redan nämnts arrangerade han som intendent utställningen ”Kopparstickets guldålder i Italien”. Denna utställning ledde i sin tur till att museet genom köp resp. som gåva kunde förvärva en privatsamling med äldre provtryck, som gav en unik inblick i den skapande processen. Sedan dess har denna samling utökats med nyare material, och provtryck utgör numera en av museets specialiteter. Under Hedéns tid som museichef flyttades grafik- och teckningskabinettet till nya och mer ändamåls- enliga lokaler.

Karl-Gustaf Hedén hade en mångskiktad personlighet. Samtidigt som han månade om det inre museiarbetet och vården av samlingarna, initierade han museets dittills mest utåtriktade arrangemang, nämligen den årligen återkommande Tillsammansdagen, då invandrare och infödda svenskar i tusental strömmade till museet. Invandrarföreningarna bjöd på mat, musik, dans och annan underhållning, och trängseln och trivseln var stor.

Karl-Gustaf Hedén var intresserad av konstverket både som fysiskt objekt och som estetiskt och själsligt uttryck. Hans vetenskapliga produktion är till omfånget relativt begränsad. Uppsatserna i Konstmuseets *Årstryck* är inträngande och fyllda av skarpsinniga iakttagelser. I den andra ändan av hans produktion ligger de båda artiklar, som han skrev för *Paletten* några år efter Romvistelsen. De har klart litterära kvaliteter, inte minst den artikel som han gav titeln ”Caravaggios egensinne” och som lyfter fram de väsentliga dragen i denne nyskapande mästares konst. Karl-Gustaf Hedéns bästa arbeten i denna genre kan karakteriseras som förtätade essäer, i vilka han med hjälp av sin intuition söker essensen i ett konstnärsskap. Under hans tid vid Göteborgs konstmuseum dyker de ofta upp i form av förord eller korta uppsatser i museets kataloger. Jag vill särskilt nämna det han skrivit om Bruno Liljefors och Ivar

Arosenius i sådana sammanhang. Liljefors' konst svarade mot Karl-Gustaf Hedéns känsla för naturen, medan Arosenius fungerade som en katalysator för hans djupa människointresse.

Till de traumatiska upplevelserna i hans liv hörde den brand, som förstörde hans bibliotek relativt kort tid efter pensioneringen. Han kom egentligen aldrig över denna händelse. Bl.a. försvann det enda exemplaret av hans licentiatavhandling.

Karl-Gustaf Hedéns lärdom, inlevelseförmåga och intensitet, hans skådespelartalang och formuleringsförmåga gjorde honom till en lysande populärvetenskaplig föreläsare. Som hans kollega och vän uppskattade jag också hans varma mänsklighet och ofta omtumlande humor.

Efter pensioneringen 1982 återkom Karl-Gustaf och Ulla Hedén till Rom. Under en femårsperiod bodde de i Rom under vintrarna och på Ängarna i Rolfstorp under somrarna. Så småningom kom de att vistas året runt på Ängarna, en idyllisk halländsk gårdslänga, som de använt som sommarställe i decennier och som ligger där den öppna kustslätten övergår i inlandets åsar och skogar.

Blank

ASTA EKENVALL
1913–2001

Minnesteckning

av

EVA-LENA DAHL

Asta Glenwall

Förste bibliotekarien vid Göteborgs universitetsbibliotek ASTA EKENVALL, ledamot av Kungl. Samhället sedan 1976, avled den 12 december 2001 i en ålder av 88 år. Hon blev hedersdoktor vid Göteborgs universitet 1972 och fick professors namn 1996.

Astrid (Asta) Ekenvall var en av kvinnohistoriens pionjärer i Sverige, både som forskare och som bibliotekarie. Hon föddes den 6 april 1913 i byn Hädanberg i Anundsjö socken i Ångermanland som dotter till skogsfaktorn Axel Hammarberg och dennes hustru Anna, f. Malmström. Sina universitetsstudier bedrev hon i Uppsala. Johan Nordström hade startat ett seminarium 1933, där han inför en liten skara hängivna studenter lade upp riktlinjer för ett nytt ämne, idé- och lärdomshistoria. Redan 1934 lockades Asta Ekenvall av Nordströms seminarier, nyfiken på det nya ämnet och dess möjligheter. Där studerade hon tillsammans med bl.a. Henrik Sandblad, Sten Lindroth och Sten G. Lindberg och skolades till en driven lärdomshistoriker. Hennes licentiatavhandling *Svensk representation i utländska lärda tidskrifter 1665–1750* från 1940 följdes av en längre uppsats ”Eric Benzelius och de utländska lärda tidskrifterna”, tryckt i den idé- och lärdomshistoriska tidskriften *Lychnos* 1951. Båda dessa arbeten hade en klart lärdomshistorisk prägel. Men också den bredare idéhistorien och kvinnohistorien lockade henne: det var ett försummat område. Detta intresseområde fick dock vänta några år.

Asta Ekenvall gifte sig 1939 med Verner Ekenvall, och de fick dottern Lena 1942 och sonen Björn 1945. Verner Ekenvall arbetade som lärare och som rektor vid olika skolor i Sverige, och familjen slog sig 1955 ned i Göteborg, där Asta Ekenvall ganska omedelbart anställdes vid Göteborgs universitetsbibliotek, från 1968 som förste bibliotekarie. Som så många kvinnor i hennes generation minskade hon sitt akademiska engagemang under en tid; familjen tog huvudparten av hennes kraft i anspråk. Men hon lämnade aldrig helt forskandet och skrivandet.

När Asta Ekenvall 1955 blev den första Elin Wägnerstipendiaten, vände hon sig mot ett nytt forskningsfält med stor idé- och lärdomshistorisk relevans och med en brännande samtidsanknytning: kvinnohistoria. Hon ville undersöka hur föreställningar om kvinnans naturliga oförmåga till intellektuellt och konstnärligt kreativt arbete blivit till lärda sanningar och traderade självklarheter i västerlandets vetenskap och allmänna tankemönster. En nyskapande forskning tog sin början. Resultatet blev den lärda och perspektivrika boken *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier*, som utkom 1966 och som blivit en klassiker inom kvinnohistorien.

Vid universitetsbiblioteket kunde Asta Ekenvall knyta samman sina forskningsintressen och sitt yrkesarbete. Genom ett samarbete mellan Rosa Malmström, verksam vid samma bibliotek, Fredrika Bremerförbundets Eva Pinéus och Asta Ekenvall kom en ny institution att ta form, Kvinnohistoriskt arkiv. Rosa Malmström hade redan påbörjat ett arbete i den riktningen, när stiftelsen Kvinnohistoriskt arkiv startade 1958 på initiativ av Asta Ekenvall. Dess syfte var trefaldigt: att förteckna kvinnohistorisk litteratur, att arkivera kvinnohistoriskt material, att ge ut kvinnohistoriska skrifter. Det utforskade skulle dokumenteras, beforskas och ges publicitet. Samarbetet blev fruktbart. Stiftelsen överlämnade 1972 sitt bibliografiska material och de insamlade person- och föreningsarkiven till Göteborgs universitetsbibliotek, som fortsatte verksamheten under namnet Kvinnohistoriska samlingarna. Också i detta sammanhang kom Asta Ekenvalls arbete att bli banbrytande. Hon tog inte över ledningen av Kvinnohistoriska samlingarna utan förblev chef för låneavdelningen. Men hon deltog intensivt i arbetet där. Kvinnohistoriskt arkiv blev en stor del av hennes livsgärning, och hennes insats är bestående. Det kvinnohistoriska arkivets utveckling är grunden för att Göteborgs universitetsbibliotek nu är ansvarsbibliotek för en av de mest expansiva delarna av svensk humanistisk forskning, kvinno-, mans- och genusforskningen.

Idé- och lärdomshistorien gav Asta Ekenvall en fenomenal bredd i hennes arbete. Hennes historiska beläsenhet över de vida domäner idé- och lärdomshistorien famnade, hennes antropologiska och skönlitterära intressen och hennes eminenta minne gav stor hjälp åt låntagare av alla kategorier. Det var en boksynt bibliotekarie som kom till Göteborg, generös med sin sakkunskap och sina litteraturtips. Genom sin lärdom, sin charm och den respekt hon åtnjöt sammanlänkade hon

akademien och biblioteket, samtidigt som hennes omtanke och engagemang också räckte till för yngre kunskapssökande studenter och forskare. Hon öppnade på det sättet en då ganska sluten och hierarkisk miljö. Men hon krävde en ömsesidighet. Man skulle arbeta och ha egen drivkraft. Öppenheten mot läsarna och mot samhället finner vi också i hennes utställningsverksamhet på biblioteket; bland annat gjorde hon en om Bang – en nära vän – och för Riksutställningar gjorde hon en vandringstutställning om ”Kvinnan i Norden”.

Till bilden av Asta Ekenvall hör också hennes engagerade ställningstagande i samtidsfrågor. Hon umgicks i de kretsar som drev kvinnosaken, hon var en viktig del i kvinnorörelsen i Sverige, och hon pläderade i en rad olika sammanhang mot kärnkraft. Men hon tillhörde aldrig någon specifik organisation. Därtill var hennes krav på självständighet för stora. Hennes värld var inte retorikens eller politikens. Att underlätta för andra att kritiskt granska vår kulturs kvinnouppfattningar och att själv delta i det arbetet var centrum för hennes intresse.

I Asta Ekenvalls skriftliga produktion finns arbeten om nordisk och svensk kvinnouppfattning. Men hennes pionjärinsats i forskningen är boken *Manligt och kvinnligt*. Här rör hon sig över vida fält. För att förstå orsaken till nedvärderingen av kvinnan har hon velat gå till grunden. Arbetet med uppgiften startade med undersökningar av relationen mellan fruktbarhetsteorier och kvinnouppfattningar i antik medicin och naturfilosofi men växte över alla ämnesgränser in mot andra skriftkulturer och mot skriftlösa folks föreställningsvärldar och avslutades med nedslag i västeuropeisk tradition, från medeltid och fram till vår tid. *Manligt och kvinnligt* är ett djärvt vetenskapligt arbete, och Asta Ekenvall visar sig där som stigfinnare i det snåriga och utforskade området. Hon är orädd, nyfiken, uppmärksam på terrängen och dess säregenheter. Hon ställer problem, söker ”spår” att följa och ser ”ett nedärvt stråk” av föreställningar om kvinnans intellektuella oförmåga i naturfilosofi och medicinska läror, i vetenskap och skönlitteratur. Hon avgränsar inte strikt sitt undersökningsområde – det har fått växa och leva till en spännande text. Det är ett imponerande arbete, en stimulerande bok och en levande källa för svensk kvinnohistoria.

Samma bredd i anslaget finns i uppsatsen ”Groddjuren som fruktbarhetssymboler” från 1974, utgiven i en antologi från det kvinnohistoriska seminarium som Gunnar Qvist ledde i Göteborg och på engelska i serien *Kvinnohistoriskt arkiv*. Liksom i *Manligt och kvinnligt* uttrycks här en

övertygelse om stora likheter i fruktbarhetsföreställningar och i kvinno-
syn mellan olika kulturella områden i världshistorien. Uppsatsen ger
uppslag och sätter sökarljus på en egenartad symbol, som visar sig
uttrycka grundläggande föreställningar om människan, såväl i konstens
som i litteraturens och religionens värld.

För att förstå den djupare innebörden av det arbete Asta Ekenvall
lagt ner i sin forskning och höra hennes röst i böckernas sakliga prosa
måste vi också uppmärksamma att hon behandlar föreställningarna om
den mänskliga existensens grund, fruktbarhetsteorierna, och hon betonar
ständigt nödvändigheten av att se dem som förutsättningar för och delar
i sociala handlingsmönster, för kvinnans del förtryckande och för-
störande. När hon så i ”Groddjuren som fruktbarhetssymboler” pekar
ut ännu ett område att undersöka, nämligen hur ”föreställningarna om
kvinnan och döden” ansluter till föreställningar om fruktbarhet, ger
hon inte bara forskningsuppslag utan perspektiverar också vår egen
existentiella erfarenhet. En sådan resonansbotten finns bara hos en
tänkande forskare.

I Asta Ekenvalls intensiva och engagerade arbete finns en stränghet.
Den kommer till klart uttryck i boken *Manligt och kvinnligt*. Hon
ställer problem, hon söker med stor säkerhet och lärdom litteratur av
olika slag och från skilda discipliner, hon finner framsynt, klokt och
djärvt oväntade perspektiv och visar nya fält för forskning. Men sam-
tidigt hävdar hon, direkt och indirekt, att hennes arbete inte ger helt
säkra vetenskapliga resultat, eftersom det kräver kunskap från så
många olika discipliner. Vetenskap kräver avgränsning, allt skall be-
läggas och de olika källorna granskas med språklig fackkunskap. Även
om hon inte disputerar på sitt arbete, har hennes bok blivit en grund-
text för vetenskaplig kvinnoforskning och undervisning.

Asta Ekenvalls vetenskapliga hållning kommer också till uttryck
i hennes syn på relationen mellan kvinnoforskning och kvinnorörelse.
Ett samhälleligt engagemang var för henne självklart, och ett sådant
uttrycks också med den distans som kännetecknar hennes prosa. Kvin-
nan är fortfarande undervärderad; den historiska barlasten är tung. Det
räcker att konstatera detta. Sedan skall fakta framgå klart och sak-
området vara huvudsaken. Här öppnas inte ens en dörrspringa åt femi-
nistisk ideologi. Asta Ekenvall ville vinna respekt för kvinnohistorien
i den manliga akademiska världen. Varje ideologisering skulle motverka
detta syfte, menade hon. Den fria, socialt och ideologiskt obundna

forskningen var hennes ideal. Tankens djärvhet parades hos henne med vetenskaplig stränghet, en öppen nyfikenhet med stark kritisk skepsis. Men vetenskaplig verksamhet och social kamp skulle inte sammanblandas. Den ideologiska, feministiska polemiken fick inte infiltrera den vetenskapliga undersökningen. Kanske kan man säga att hon spelade på de akademiska männens planhalva, när hon vägrade varje förståelse för vetenskapens ideologiska och politiska funktion. Häri var hon, konsekvent, ett barn av sin studietids ideologi men också ett salt i den feministiska debatten.

1978 pensionerades Asta Ekenvall från sin anställning vid biblioteket och flyttade efter några år till Stockholm för att vara nära ett älskat barnbarn. I Akalla fick hon sitt hem och påbörjade ett arbete med att skriva Akallas historia. Ett nytt område gav nya stigar att söka. Arbetet resulterade i en historisk skiss, en början till en Akallas historia, en som skulle göra det möjligt att göra förort till hemort.

Asta Ekenvall var en rikt sammansatt person, och till bilden av henne hör också hennes kärlek till Grekland, dess kultur, dess sång och dans. Men kanske är det framför allt en annan havets trakt som förknippas med henne. Till sitt Tjörn förde hon sin familj och sina vänner – intensiv samvaro, diskussioner och sång njöts här i obunden gästfrihet och karg natur. De många berättelserna om detta gör att också dagarna över Tjörn lyser över Aastas minne.

Blank

SVENSKA LEDAMÖTER

av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg
avlidna under 2002

Minnestal

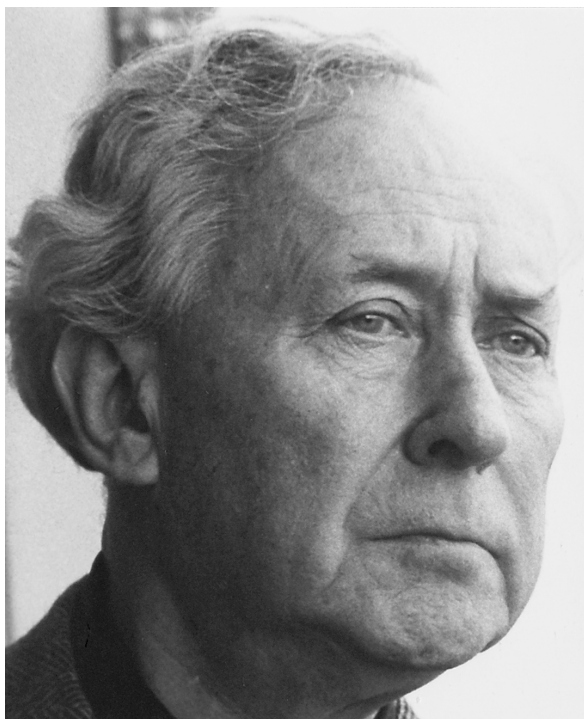
Blank

ERIK LÖNNROTH
1910–2002

Minnesteckning

av

PER HULTQVIST

Erik Lönnrot

ERIK LÖNNROTH, professor emeritus i historia vid Göteborgs universitet, avled den 10 mars 2002. Han tillhörde Kungl. Samhället i 52 år och var dess ordförande jubileumsåret 1978.

Nils Erik Magnus Lönnroth föddes i Göteborg den 1 augusti 1910 som son till distriktssekreteraren vid Statens Järnvägar Magnus Lönnroth och hans hustru Gerda, f. Kjellberg. Fadern var jurist och tillhörde en femte generation av Uppsalaakademiker. Efter studentexamen vid Latinläroverket i Göteborg valde Erik Lönnroth studier vid Göteborgs högskola, främst i historia för professor Curt Weibull. Dennes respektlöshet inför vetenskapliga auktoriteter och starka krav på källkritik och problematiserande källanalys och på klarhet och god organisation i den skriftliga framställningen gav starka intryck.

Rekordsnabba studier ledde 1934 till doktorsavhandlingen *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457* och docentur. Den nämnda avhandlingen och *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige* från 1940 gör tillsammans med ett antal mindre skrifter i angränsande ämnen Erik Lönnroth till en av 1900-talets främsta svenska medeltidshistoriker. Han behandlade också bl.a. medeltidskrönikorna, den svenska riksdagens uppkomst, slaget på Brunkeberg och dess förhistoria, biskop Thomas av Strängnäs, Bohusläns medeltid, goter och vikingar. Skarp källkritik, djärva kombinationer i det ofta spröda källmaterialet, energisk koppling mellan de politiska aktörerna och deras ideologiska och ekonomiska styrningar i ett brett europeiskt perspektiv skapade en i många stycken ny och realistisk bild av svensk medeltidshistoria. Denna har inte blivit helt oomstridd, men de ifrågasättanden som skett har haft en given utgångspunkt i hans synteser.

Curt Weibull skriver i ett utlåtande, att Lönnroth ”genom konsekvent utförd forskning [...] uppbyggt [...] en självständig uppfattning av en stor historisk period: Sveriges historia under medeltiden. I sina arbeten har han utnyttjat källmaterial av alla slag och behandlat historiska pro-

blem av den mest olika karaktär, statsrättsliga och politiska, lika väl som ekonomiska, finansiella och litterära. Hans forskning är rik på idéer och uppslag. Han ser de stora vetenskapliga problemen, äger förmåga att gripa det väsentliga och efter en djupgående, stundom banbrytande bearbetning av källmaterialet vinna fruktbringande resultat och nya, vida aspekter över den historiska utvecklingen.”

Senare tider och andra länder än de nordiska kom efterhand att spela en allt större roll i Erik Lönnroths produktion. Hans intressen och grundliga beläsenhet på dessa områden framträder i arbeten om Lawrence av Arabien och om den svenska utrikespolitiken under mellankrigstiden. Ett stort antal artiklar i *Svensk uppslagsbok* om de stora kulturländernas historia är personligt formulerade i god kontakt med aktuella forskningslägen. Hans under många år mycket omfattande recensitionsverksamhet i dagspressen innebar en mängd anmälningar av både svensk och utländsk historisk litteratur. En festskrift till honom tog formen av *Scandinavians. Selected historical essays by Erik Lönnroth*. Det är en samlingsvolym med uppsatser av honom, publicerade på engelska, tyska och franska, där han orienterar en europeisk lärd publik om sin syn på centrala problem i svensk historievetenskap. Academia Europaea i London hade honom som en representant för Sverige sedan 1990.

Ett växande intresse för historia som människoskildring är märkbart. I de mycket knappa källuppgifterna om biskop Thomas lyckas han urskilja en ”spänning mellan hetsighet och taktisk beräkning, mellan natursinne och abstraktion, mellan världslig leklust och högspänd idealitet”. En gåtfull och sammansatt personlighet som Lawrence av Arabien fångade hans intresse. *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv* från 1986 är en studie av kungen som politisk aktör, där ideologiska och ekonomiska förklaringsfaktorer får träda något tillbaka; den vill främst ”se Gustaf III inifrån med alla psykologiska komplikationer och tvärs igenom alla maskeringar”. Ämnesvalen bland hans många forskarstudenter speglar mångsidigheten i hans egna historiska intresseområden,

Det var självklart att Erik Lönnroth som professor i Uppsala 1942–53 och i Göteborg 1953–77 skulle få sin kapacitet utnyttjad även utanför universiteten. Han gjorde i decennier aktiva och ledande insatser i universitetsutredningar, i styrelserna för Sveriges historiska förening, i Sveriges Radio, i Humanistiska forskningsrådet, i nordiska kulturfonder och i den svenska Vitterhetsakademien och Vetenskapsakademien och deras

nordiska motsvarigheter. Han kom att få en unikt stor insikt och överblick över de humanistiska vetenskapernas och den humanistiska kulturspridningens problem och möjligheter i landet; han blev i motsvarande mån en respekterad röst i det offentliga samtalet om dessa ting. Han tog gärna till orda, och han utnyttjade gärna de möjligheter till påverkan som hans positioner kunde ge.

1940 formulerade han ett program för historieforskning och historieskrivning, som han sedan varierade och aktualiserade i många debattinlägg genom ett långt liv. En forskare skulle hålla sig till empirin, och man måste i allt historiskt skeende räkna med växelverkan mellan materiella fakta och psykisk uppfattning. Franska revolutionens förhistoria tas som exempel: ”utvecklingen av jordbruk, industri och handel, statsfinansernas hastigt svängande kurvor, krig och plötsliga diplomatiska komplikationer, inre intrigspel och juridiska principkonflikter, missväxt och handelsavtal, nya ideer och böcker, publicistiska framstötter och bakslag, statsmännens och filosofernas personliga omvandlingar [har] verkat genom en mångfald differentierade miljöer [...]. I de psyken, där den alstrat handlingsprogram, medvetna eller undermedvetna, har den mött vardagsmiljöer, personliga temperament, av upplevelser alstrade känslolägen, som i sin mån bestämt den utlösta reaktionens art. [...] Det är en symfoni, byggd på ett ofantligt kontrapunktiskt register, en ström av vane- och viljeliv [...]” Denna empirism, denna öppenhet inför olika slag av historiska förklaringar skulle han finna många anledningar att försvara mot vad han uppfattade som låsta trosföreställningar i diktaturideologiernas och den katolska kyrkans historieuppfattningar.

Några essäsamlingar, den sista *Tidens flykt* 1998, vände sig till en läsande, historieintresserad allmänhet med ett ofta lättillgängligare tilltal än i de fackvetenskapliga arbetena. Den signifikativa detaljen livar upp de stora överblickarna och abstrakta sammanhangen. Där finns också ett inslag av studentikost humör och spexig ordglädje. Sådant kom också till synes i hans sätt att i många år vara en av ledarna och ange en specifikt göteborgsk ton i det akademiska sällskapet Ugglorna. Där förekom bland spextal och dårdikter lyriska återblickar på förflutna studentår, gärna det 1930-tal som för Erik Lönnroth var en sådan vårflodstid i hans forskarliv och som han gärna återkom till. Hans *Kårsång* är en klassisk skildring av de stämningar av oro, osäkerhet och förväntan som studentåren vid akademien kan innehålla.

Ett sensorium för estetiska upplevelser hade ett betydligt utrymme i Erik Lönnroths liv. Många av hans litteraturanmälningar i dagspressen gällde skönlitteratur. Mycket av 40 års engagerat arbete i Svenska Akademien innebar att ta personlig ställning i litterära bedömningsfrågor. I hans texter kan man plötsligt stöta på ett lyriskt impromptu: ”I tom och blåsig rymd / som välvde över oss / flöt månens vita skära” – ”Stig på nattens ljumma luffarvind / över tak och parkens kala lind” är göteborgsk studentikos livskänsla av 30-talsmärke. En begåvad och beundrad historikerkollegas föreläsningsskonst kunde jämföras med en svalas flykt med blixtnabba tvärvändningar, där även kvalificerade åhörare ”satt trollbundna, ohjälpligt förvandlade till rundningsmärken i denna celesta uppvisning”. Essän ”Kärleken som förtrollning” om Tristan och Isolde, vars kroppar efter döden knyts samman av en björnbärsranka, slutar i två innerligt upplevda sinnesanalogier: ”Här lever en stor och ursprunglig ton från gamla stränginstrument – och doft av mylla och snårskog, där björnbärsrankan blommar.” En beskrivning av miljön kring sommarställets bronsåldersrös inleder en associationsrik och perspektivrik skildring av historiens avsättningar i det bohuslänska landskapet. Den får sluta i en sorts akvarellerad sommarlovsstämning: ”just nu brummar vinden bara sakta och ljumt, och lövträden står friskt gröna mot lila bergsryggar. En fin månskära seglar fram för sunnanbrisen över gammelfarfars rös.” Också sådant kan ha en plats i Erik Lönnroths eftermäle.

HANS EDSTRAND
1915–2002

Minnesteckning

av

ANDERS ULFVARSON

James J. Brown

F. generaldirektören för Statens skeppsprovninganstalt (SSPA) HANS EDSTRAND avled i Göteborg den 18 april 2002. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1974.

Hans Edstrand föddes i Ronneby den 3 maj 1915. Han avlade studentexamen vid Karlskrona högre allm. läroverk. Barndomsstaden präglades då som nu av skeppsvarvet, som alltsedan mitten av 1700-talet varit framstående i skeppsteknik. Vid Kungl. Tekniska högskolan (KTH) fanns vid denna tid högre teknisk utbildning inom skeppsteknik och sedan 1921 en mindre modellprovninganläggning för undervisningsbruk. Hans Edstrand sökte sig till KTH, där han avlade civilingenjörs-examen 1940. Detta skedde i en tid då den svenska varvsindustrin inledde vad som skulle visa sig bli en guldålder som varade ända fram till början av 1980-talet, dvs. kom att omfatta Hans Edstrands hela yrkesverksamma liv.

Den svenska skeppsbyggnadsindustrins nestor vid denna tid, Hugo Hammar, föreslog redan under Karl Staaffs regeringsperiod (omkring 1911) att det skulle byggas en stor skeppsprovningssäna i Göteborg för att stödja varvens utveckling. Det var relativt tidigt och framsynt, även om den första modelltanken i modern mening byggdes av Froude 1872 i England och följdes av ett stort antal i Europa, i Amerika och i Japan. SSPA:s säna på Chalmers' område stod färdig 1940. Det passade väl in i vår industriella utveckling att få en toppmodern anläggning just vid denna tid. Det kom också, som vi förstår, att spela en avgörande roll för Hans Edstrand.

För att en propeller ska bli effektiv måste den arbeta med kraftig undertryck på ena sidan och övertryck på den andra sidan av bladen. Det betyder alltid en risk för kallkokning och efterföljande implosion av ångblåsorna, s.k. kavitation. Propellerteknik var ett område som passade den teknologiinriktade bergsingenjören och företagsledaren Axel A:son Johnson, vid denna tid ägare till Karlstads Mekaniska Werkstad (KMW). Hans Edstrand värvades till KMW. Han fick här uppdraget att bygga den första kavitationstanken i Skandinavien, vilken

placerades i Kristinehamn. Förebilden fanns i Hamburg. Medan Hans Edstrand arbetade som utvecklingsingenjör på KMW påbörjade han samtidigt sin doktorsavhandling. Avhandlingen med titeln *Cavitation tests with model propellers in natural sea water with regard to the gas content of the water* försvarades 1950 på KTH. Hans Edstrand författade sedan ett stort antal vetenskapliga rapporter inom skeppshydromekanik. Han utsågs 1954 till professor vid Chalmers men blev samtidigt erbjuden att bli överdirektör på SSPA efter Hugo Nordström. Edstrand tillträdde därför aldrig professuren.

Det är intressant att se hur systematiskt Hans Edstrand informerade sin närmaste omgivning för att nyttiggöra de vetenskapliga framstegen industriellt. Han skrev flera informativa artiklar i *Teknisk tidskrift* såsom "Kavitationstank för fartygspropellrar" (1944). Efter en fyra månaders studieresa till USA skrev han i samma tidskrift "Skeppsprovningstekniken av idag i USA" (1948) och senare "Kavitation vid propellrar – forskningens nuvarande läge och mål" (1950). Man kan ana ett inspirerande inflytandet från den blomstrande skeppsindustrin, kulturen inom Johnsonkoncernen och Hugo Hammars visioner om en växande varvsindustri, som tar intryck från de framträdande industriationerna.

Det fanns vid denna tid en nyligen etablerad internationell tankledarkonferens för att utbyta erfarenheter och förbättra provningen av fartygsmodeller. Den första ägde rum i Hamburg 1932 och fick tre efterföljare, innan kriget bröt regelbundenheten. Konferensen återupptogs 1948 och har sedan dess upprepats vart tredje år. Den har fått benämningen International Towing Tank Conference (ITTC). Hans Edstrand och hans grupp av forskare och konsulter inom skeppshydromekaniken har genom skickligt arbete och framträdanden vid dessa och andra internationella konferenser skaffat SSPA en stark internationell ställning, som fortfarande är grund för en omfattande exportinriktad konsultverksamhet.

Under Hans Edstrands ledning kom de första dataprogrammen att utvecklas inom SSPA redan 1957 och följdes av ett systematiskt programarbete, som gjorde att försöksresultaten blev väldokumenterade och användbara för kommersialisering. Han gav utrymme på SSPA åt ett innehållsrikt bibliotek, i vilket man genom resultatutbyte med de främsta provningsrännorna kunde jämföra sig och ytterligare höja kompetensen, men där man genom ett brett kontaktnät med olika andra forskningsinstitutioner också fick tillgång till intressant speciallitteratur.

Under sin långa tid som ledare för SSPA kunde Hans Edstrand i kraft av sin gedigna kunskap följa utvecklingen i alla dess detaljer utan att förlora överblicken. Med jämna mellanrum sammanfattade han framstegen inom hydromekaniken i SSPA:s serie *Allmän rapport*. Vid ett tillfälle, 1967, har Hans Edstrand fått anledning att klargöra själva forskningsbegreppet. Med hänsyn till ämnets aktualitet vill jag citera honom helt kort som exempel på hans krav på sig själv och sin omvärld.

”Det rådet tyvärr en ganska stor begreppsförvirring när det gäller definitionerna av begreppet forskning. Även inom kretsar där man skulle ha rätt att vänta sig bättre omdöme användes ordet forskning lite hur som helst om vad som helst.” I nästa stycke framhåller han UNESCO:s fortfarande aktuella och precisa definitioner av grundforskning, tillämpad forskning och utvecklingsarbete som föredömliga.

Strax efter sin pensionering 1982 höll Hans Edstrand tre överblickande gästföreläsningar vid David W. Taylor Naval Ship Research and Development Center (DTNSRDC), ett av de forskningscentra som han haft intensivt utbyte med i hela sitt yrkesliv. Den första inleddes förstås med en teknikhistorisk återblick. Hans Edstrand går långt tillbaka i tiden och konstaterar ”att huvudmått på Noaks ark, ett för tiden mycket stort fartyg, hade huvudmått som väl överensstämmer med en modern uppfattning om handelsfartygens huvudmått”, och han gör reflektionen ”att några modellprov gjorde förstås inte Noa”. Det är en lågmäld humor som vi uppskattar.

Hans Edstrand var hedersledamot i Society of Naval Architects and Marine Engineers i New York och i det svenska Örlogsmannasällskapet. Han var ledamot av Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien och också medlem i ett stort antal utländska ingenjörsföreningar. År 2000 promoverades han till jubeldoktor vid KTH.

Hans Edstrands verksamhet präglades av en stark plikt känsla och ett stort samhällsengagemang. Han var en rak och intensiv ledare, som kraftfullt genomdrev sina intentioner, och en stimulerande person med ett rikt mått av humor.

Blank

ROBERT MAGNUSSON
1928–2002

Minnesteckning

av

SVEN OLVING

Robert Magnusson

Professor emeritus vid Chalmers tekniska högskola ROBERT ”BOB” MAGNUSSON avled den 31 augusti 2002 i en ålder av 74 år efter en längre tids sjukdom. Han var ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets klass för fysiska vetenskaper sedan 1984.

Robert Ingemar Magnusson föddes den 20 augusti 1928 i Waynesboro, Pennsylvania, USA. Föräldrarna var ingenjör John Magnusson och hans hustru Ella, f. Österlind. Efter faderns död återvände familjen till Göteborg. Den då åttaårige Robert kom att från USA bära med sig tilltalsnamnet Bob under hela livet. Med tiden kom hans mångsidiga aktiviteter inom undervisning och forskning samt hans intensiva engagemang i samarbete och samvaro med kolleger och elever inom Chalmers att medföra att det i dag finns tusentals unga och gamla chalmerister som mer än väl vet vem Bob var.

Bob Magnusson avlade ingenjörsexamen vid Tekniska gymnasiet i Göteborg 1947. Han blev civilingenjör i elektroteknik vid Chalmers 1952, avlade teknologie licentiatexamen 1956 och disputerade för teknologie doktorsgrad 1964. Avhandlingen behandlade teorin för bredbandig signalbehandling i radiolänkar. Ämnet har sin aktualitet även i moderna former.

Bob Magnusson anställdes 1952 vid Chalmers som forsknings- och undervisningsassistent hos professor Henry Wallman. Bob var gästprofessor vid University of Michigan 1965–66 och återvände därefter till Chalmers som professor i elektrisk mätteknik. Han övergick till professuren i tillämpad elektronik 1968, på vilken befattning han blev emeritus 1993.

När Bob Magnusson började undervisa och forska på Chalmers fanns varken TV, datorer eller mobiltelefoner i allmänt bruk. Elektroniken byggdes med radiorör. Men transistorn hade just uppfunnits, under 60-talet utvecklades lasern, och under 70-talet kom integrerade kretsar. Tillämpningarna finns nu i form av IT, modern telekommunikation,

multimedieteknik och mycket annat. Ämnet tillämpad elektronik har direkta beröringspunkter med hela denna utveckling.

Bobs lärargärning inom civilingenjörsutbildningen måste betecknas som föredömlig. Den ibland svårfattbart snabba utvecklingen av elektronikens fysiska byggstenar öppnade ständigt nya eller väsentligt förbättrade tillämpningsområden. Detta i sin tur krävde ett omdömesgillt, ständigt pågående förändringsarbete för kurser i Bobs ansvarsområde. Han var en fängslande föreläsare med stora krav på sig själv och sina elever. Bob hade rykte om sig att som lärare kunna formulera sig med en starkt förståelsestödande tydlighet i tal och skrift i de mest komplicerade sammanhang. I talet till våren under vårbalen kunde han däremot med poetisk otydlighet ge sin tolkning av årstidens förnimmelser.

Bobs dörr var alltid öppen för teknologerna även utanför föreläsningssalen. Han var en av de lärare vars undervisning märkbart har bidragit till svensk elektronikindustris ingenjörskompetens.

Som forskare arbetade Bob Magnusson i huvudsak med signalteori, elkretsteknik, elektrisk mätteknik och, främst, medicinsk elektronik. Ett av hans uppmärksammade projekt var utvecklingen av en viljestyrd arm- och handprotes. På den kvarvarande armdelen kan man detektera av patientens vilja genererade, från hjärnan utgående elektriska muskeltstyrningar. Efter elektronisk tolkning av signalernas innebörd kan dessa via elektromekanisk teknik styra protesfingrars rörelse, exempelvis för att gripa ett dricksglas. Projektet, som genomfördes i samarbete med neurofysiologen Ingemar Petersen vid Göteborgs universitet, var ett av de första exemplen i världen där hjärnans tankesignaler blev direkt integrerade i ett externt elektromekaniskt system. Samarbetet med Ingemar Petersen ledde till flera andra medicinsk-tekniska projekt. Hit hör exempelvis mätningar av muskelfunktionen hos arbetare i Volvos monteringsfabrik för personbilar, som kan ses som en pionjärinsats i arbetsvetenskapen.

För sina doktorander var Bob ett pålitligt stöd, när självförtroendet sviktade eller när problemlösandet krävde en diskussionspartner. Flera av hans doktorander arbetade i par med medicine doktorander vid Göteborgs universitet. Tvärvetenskaplig kompetens var i dessa fall en förutsättning för framgång. Den gemensamma avhandlingens tekniska och medicinska delar försvarades då av respektive respondent vid samma disputationstillfälle. Bob drog till sig åtskilliga utländska gästforskare,

vilket gjorde att doktoranderna alltid upplevde miljön som internationell vid den egna institutionen.

Bob Magnusson var Chalmers' prorektor 1974–80 och hade därmed det övergripande ledningsansvaret för hela civilingenjör- och arkitektutbildningen vid högskolan. Ett dominerande inslag i arbetet var analyser av utbildningslinjernas mål- och kvalitetsaspekter i avvägningar mellan akademiska och yrkesmässiga krav. Försök med benchmarking mot ett antal framstående utländska tekniska högskolor genomfördes. Under Bobs prorektorstid inledde Chalmers också ett organiserat studerandeutbyte med bl.a. Imperial College of Science and Technology i London.

Bob Magnusson var President i IOMP (International Organization for Medical Physics), han invaldes i Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien 1979, och han var hedersledamot i Chalmersska Ingenjörsföreningen och Teknologföreningen C.S. Han erhöll Chalmersmedaljen 1994 för sina stora insatser inom Chalmers.

Humanisten Bob Magnussons stora fritidsintresse, aktivt delad med maken Ragnvi, var att under nära ett halvsekel leva i den gemenskap som omger Chalmersspexet. Chalmersspexet tillkom 1948 och har sedan dess årligen producerat ett nytt historiemtolkande spex. Bob stod själv på scenen i spexet Sheherazade under sin teknologtid 1951. Han efterträdde poeten och geologiprofessorn Gunnar Beskow som Inspextor för Chalmersspexet 1968 och blev Exspextor först 25 år senare i samband med pensioneringen. Under åren har en och annan vers av Bobs penna halkat in i spexlibretton. Bob och Ragnvi har för generationer av Chalmersspexare varit en källa till tilltron till framgång, som annars är lätt att förlora under det skapande arbetet.

Bob Magnusson var genom sitt framgångsrika arbete som professor och genom sin rika personlighet en i sällsynt grad uppskattad och omtyckt kollega och vän. Vi är många som minns honom med stor glädje.

Blank

LENNART HANSSON
1940–2002

Minnesteckning

av

BJÖRN FOLKOW och THOMAS HEDNER

L. Hansson

Ledamoten av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets 5:e klass sedan 1990, professor LENNART HANSSON avled den 8 november 2002.

Lennart Hansson föddes i Landskrona den 16 juni 1940. I början av 1960-talet inledde han medicinska studier vid Göteborgs universitet, där hans intresse tidigt fångades av högt blod tryck (hypertoni) och andra hjärt-kärlsjukdomar, inte minst därför att han som lärare i sin klinisk-vetenskapliga utbildning hade internationellt prominenta forskare som Bertil Hood och Lars Werkö.

Lennart Hansson kombinerade under sin kliniska och vetenskapliga karriär kunskaper i hypertonisjukdomens klinik och patofysiologi. Han disputerade för medicine doktorsgraden på en avhandling som beskrev det sympatiska nervsystemets beta-adrenerga styrning av hjärtverksamhet och blodtryck. I avhandlingen hade Lennart Hansson även kartlagt hur de då nyligen framtagna s.k. beta-blockerande läkemedlen påverkade det sympatiska nervsystemet och därmed cirkulationskontroll vid hypertoni.

1978 blev han docent i invärtesmedicin vid Göteborgs universitet och byggde snabbt upp en slagkraftig forskargrupp, vars verksamhet främst var inriktad mot den primära hypertoniens komplexa genes och patofysiologi samt hur man från sådana utgångspunkter bör inrikta behandling för att reducera riskerna för hypertonisjukdomens följdverkningar, framför allt slaganfall och hjärtinfarkt. Gruppens verksamhet, först förlagd till Sahlgrenska sjukhuset och senare till Östra sjukhuset, var inriktad mot såväl human-experimentella som kliniska och epidemiologiska studier av hypertonisjukdomen. Resultaten från gruppens verksamhet ledde snabbt till internationell uppmärksamhet. Inte minst berodde detta på Hanssons uppslagsrikedom, entusiasm, osedvanliga organisationsförmåga och talang att framföra gruppens vetenskapliga resultat i internationella sammanhang. Denna kombination av goda egenskaper gjorde honom redan från tidigt 1980-tal till en

av förgrundsgestalterna i den alltmer globalt organiserade hypertoni-forskningen. Lennart Hansson kom under sin karriär att spela en viktig roll i internationella vetenskapliga sammanslutningar för hypertoni-forskning, först som sekreterare och senare (1984–86) som president i International Society of Hypertension samt som president i European Society of Hypertension (1995–97). Han organiserade också framgångsrika möten för dessa internationella organisationer i Göteborg, först 1979 för International Society of Hypertension och senare 2000 för European Society of Hypertension.

1993 lämnade Lennart Hansson Göteborg för att tillträda en professur i klinisk hypertoni-forskning vid Uppsala universitet. Därmed inleddes ett mycket fruktbarande samarbete med professor Hans Lithell vid den geriatriska kliniken. Den nära kontakten med Lithell, som framgångsrikt analyserat det s.k. metabola syndromets nära relationer till hjärt-kärlsjukdomar hos äldre, bidrog till att rikta Hanssons vetenskapliga intresse alltmer mot högt blodtryck hos äldre individer. Längre hade internationell expertis ställt sig skeptisk till frågan om äldre patienter med hypertoni, speciellt patienter med s.k. systolisk hypertoni, över huvud taget skulle behandlas med trycksänkande farmaka. Emellertid hade andra forskare i början av 1990-talet, speciellt O'Rourke i Australien, genom sinnrika hämodynamiska studier kunnat ge belägg för att blodtryckssänkning hos äldre patienter skulle vara högst rationell. Med största sannolikhet skulle behandling av äldre patienter leda till en påtaglig minskning av hypertonisjukdomens komplikationer, men detta återstod att visa i övertygande och välgjorda vetenskapliga undersökningar.

Med sin enorma arbetsförmåga och organisationstalang och sin breda erfarenhetsbakgrund rörande högt blodtryck i olika åldrar blev Hansson nu den drivande kraften bakom ett antal omfattande multinationella interventionsstudier av olika former av farmakologisk behandling av hypertoni. Dessa studier, som är kända under akronymerna STOP-1, STOP-2, HOT, CAPPP, NORDIL och SCOPE, omfattade vardera från ett par tusen upp till mer än 15 000 patienter, som ingående följdes under 4–5 år. Resultaten från dessa studier blev efter slutförandet publicerade i de främsta internationella medicinska vetenskapliga tidskrifterna och kom att forma det sätt på vilket läkare världen över idag behandlar patienter med hypertoni. För att rätt förstå betydelsen av dessa studier skall betänkas att i västvärlden uppemot hälften av befolkningen i 60-årsåldern och därutöver har förhöjt blodtryck. Tyvärr är det så i många

länder att kanske blott hälften av de patienter med hypertoni som behöver behandling får en adekvat sådan över huvud taget och att blott någon tredjedel av dessa får helt tillfredsställande trycksänkning. Baserat på resultaten från sina omfattande studier och med sin vetenskapliga auktoritet hävdade Lennart Hansson konsekvent tesen ”Ju lägre, desto bättre”, dvs. målet bör vara att man genom aggressiv behandling uppnår optimal blodtryckssänkning. Kompletterande studier från andra välrenommerade grupper gav med tiden Lennart Hansson rätt i alla avseenden; patienter med hög risk för framtida hjärt-kärlsjukdom har en stor nytta av adekvat blodtryckssänkning för att förhindra uppkomsten av slaganfall eller hjärtinfarkt. Genomgående var Lennart Hansson en stark förespråkare för en intensiv behandling för att normalisera förhöjt blodtryck. Om inte ett läkemedel ensamt kunde åstadkomma detta, förespråkade Lennart Hansson att man tidigt skulle ge kombinationer av läkemedel i syfte att uppnå det mest optimala blodtrycket för varje enskild patient. Denna behandlingsvänliga linje var i början inte ett helt okontroversiellt ställningstagande, och Lennart Hansson blev därför under en kort tid personligen, genom sin internationellt ledande ställning, utsatt för häftiga angrepp. Med kraft vidmakthöll och försvarade han sin terapiintensiva hållning, vilken slutgiltigt fick sin fulla konfirmering när de omfattande jämförande multinationella interventionsstudierna STOP-1, STOP-2, HOT, CAPPP, NORDIL och SCOPE publicerades.

Med åren blev Lennart Hanssons vetenskapliga produktion, som inom hypertoniområdet sträckte sig från human-experimentella studier till stora världsomfattande behandlingsprojekt, ytterst omfattande. För sina vetenskapliga insatser belönades han med ett flertal internationella utmärkelser. Blott få månader före sin alltför tidiga bortgång belönades han av Europeiska kardiologsällskapet vid dess årliga vetenskapliga möte i Berlin 2002 med det ärofulla Denolinpriset. I den hedersföreläsning han höll i Berlin med anledning av mottagandet av detta pris kunde Lennart Hansson ge en resumé av de senaste 50 årens stora framgångar inom hypertoniforskning, ett viktigt medicinskt forskningsområde, där han själv spelat en huvudroll genom sitt intensiva engagemang i grundläggande och tillämpad hypertoniforskning. Mot denna bakgrund liksom i sin roll som framträdande vetenskaplig organisatör, högt skattad föredragshållare och saklig, kristallklar och orädd debattör var han en ytterst värdig mottagare av priset. Ingen utom de

närmaste vännerna kunde vid detta tillfälle ana att han var svårt drabbad av cancersjukdom, vars slutförlopp blev snabbt och som möttes med lugn värdighet.

Lennart Hansson var även utanför den vetenskapliga sfären en unik person med en bredd av kunnande, engagemang och intressen, från konst och kultur till klassisk jazz och kulinaria – hur han mäktade med allt och alltid förblev glad och nyter är en gåta. Osvikligt vänfast och hjälpsam tog han på sig många bördor, och i sina professionella kontakter och omdömen var han genomgående rak och rättfram och blev därför bland vänner och kolleger ofta den man helst rådfrågade för öppenhjärtig kritik. Han lämnar i sanning ett stort tomrum efter sig inom sitt viktiga medicinska forskningsfält – de stora ”civilisations-sjukdomar” vilkas närvaro blir alltmer påtaglig genom den mentala stress som alltmer breder ut sig i det moderna samhället.

Minnestal vid Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborg
årshögtid 2003.